O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY KITOB PALATASI INV.M

O‘zbekiston adabiyoti va san’ati

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ • Haftalik gazeta • 1956-yil 4-yanvardan chiqa boshlagan • 2004-yil, 5-noyabr • № 44 (3770)

Агар мендан шунча йил яшаб умрингдан топган қувончинг ва мамнуниятинг нима бўлди деб сўрасалар, мен ҳеч иккиланмасдан Ойбек ва Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор ва Шайхзода каби буюк сўз санъаткорлари билан замондош бўлганим, уларнинг суҳбатларидан баҳраманд бўлганим, бетакрор асарларидаги гўзаллик ва нафосат сирларини кашф этиб, вояга етганим бўлди, деб жавоб берардим. Агар мендан ушалмай қолган орзуларинг, армонларинг борми деб сўрасалар, ҳа, улар тўғрисида, айниқса, Ойбек ҳақида адабиётшунос сифатида ёлчитиб ёзолмаганим, унинг асарларидаги битмас-туганмас бойликни кўнгилдагидек қилиб китобхонларга етказиб беролмаганим менга армон бўлиб қолди, деб жавоб берардим.

Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек таваллудининг юз йиллиги олдидан

Озод ШАРАФИДДИНОВ

МИЛЛАТНИ УЙҒОТГАН АДИБ

Билмадим, нега шундай бўлдикин? Эҳтимол, шўро замонидаги сон-саноқсиз мафкуравий чеклашлар асоратидан қутула олмаганим сабаб бўлгандир. Ёки Ҳомил Ёқубов, Матёқуб Қўшжонов, Наим Каримов, Бахтиёр Назаров, Иброҳим Ғафуров каби забардаст ойбекшунослар панжасига панжа уришдан ҳайиққандирман. Балки ҳамиша Ойбекнинг вужудидан уфуриб турадиган улуғворлик қаршисида ўзимни ожиз сезгандирман. Бўлмаса, Ойбек ҳақида ёзмадим эмас, анчагина ёзганман. Ҳатто айрим мақолаларим «Вопросы литературы» каби нуфузли журналларда ҳам эълон қилинган эди. Лекин, барибир, бу мақолалар кўнгилдагидай бўлиб чиқмас эди. Уларда Ойбекка муносиб бўлган пафос етишмасди, сўзлар алланечук рангсиз ва суст бўларди. Бу гал ҳам шундоқ бўлди. Қуюнчак олимларимиздан Абдуллажон Аъзамов менга Ойбек таваллудининг юз йиллиги олдидан бирон мақола эълон қилишни маслаҳат берди. Бу таклиф менга маъқул тушди ва дарҳол бошқа ишларни йиғиштириб, мақолани ёзишга киришдим. Аввалига ишлар силлиқ кечди — қалам кўк денгиз узра сузиб кетаётган оқ елкандай қоғоз узра силлиқ югура кетди. Ҳаш-паш дегунча ўн-ўн беш саҳифани қоралаб ҳам қўйдим. Бироқ шундан кейин иш таққа тўхтаб қолди. Қарасам, яна ўша эскича қараш, яна сийқа жумлалар, Ойбек асарларининг руҳидан узоқ мулоҳазалар.

Мақолани шу аҳволда давом эттиришнинг маъниси йўқ эди. Ёзишни тўхтатиб ўйлай бошладим. Бу орада эски дардим қўзғаб, шифохонага ётишга мажбур бўлдим. Оғриқ кучайгандан кучайди. Кўргани келган дўсту ёрон «Худо дардни севган бандасига юборади» деб менга тасалли беришарди. Кимдир: «Худо бандасига чидай олмайдиган дард юбормайди» деб мени сабр-бардошга чақирди. Шифохонага ётганимдан икки-уч кун ўтгач, дорилар ўткирлик қилдими ё бошқа сабабданми, анча оғирлашиб қолдим. Ҳаттоки хотин билан рози-ризолик ҳам тилашиб олдик. Қўрқинчли ва оғриқли кунлардан бири бошланди. Оғриқдан чалғиш учун яна ҳар нарсаларни ёза бошладим. Назаримда, сира оқариб тонг отмаётган бу тун ҳаётимдаги охирги тун бўладигандек эди. Билмадим, кейин ухлаб қолдимми ёки босинқирай бошладимми — ҳарқалай, хонамнинг энг қоронғи бурчагидан бир махлуқ ўрмалаб чиққандай бўлди ва менга қараб карнайдан чиқаётганга ўхшаш овозда «Ҳали фурсатинг битгани йўқ, ҳали зиммангда ишларинг бор», дегандай бўлди.

Давоми учинчи бетда.

ТЕАТР — МАЪНАВИЯТ КЎЗГУСИ

Инсон ҳаётини санъатсиз, санъат воситаларидан баҳрамандликсиз тасаввур этиб бўлмайди. Бадиий адабиёт, театр, мусиқа, кино, тасвирий ва амалий санъат асарлари инсонни комилликка ундайди, ҳаётини сермазмун, қалбини ёруғ ва мунаввар қилади.

Муҳаррир минбари

Ижодий тафаккур маҳсуллари инсон онги ва руҳига бевосита таъсир кўрсатади, оғир ва мураккаб шароитларда миллатга тараққиётнинг тўғри, адолатли йўлларини кўрсатиб беради. Сизу бизни кези келганда тушкунликдан, боши берк кўчалардан асрайди, йўлингизни шамчироғ янглиғ ёритиб туради. Бадиий образлар инсонни маънавий жиҳатдан юксакларга кўтаради, ўзини англашга, идрок этишга кўмаклашади. Шундай асарлар бор ва бўлганки, улар энг қийин лаҳзаларда одамларни ягона мақсад йўлида бирлаштириб, эл-юртни бало-қазолардан асраб қолган.

Бу фикрларни биргина театр санъати мисолида ҳам бемалол айтиш мумкин. Улуғ адиблардан бири «Санъат — миллатнинг либоси» деган экан. Уни мантиқан давом эттириб, «Театр миллат маънавиятининг кўзгуси» дейиш мумкин. Қисқа фурсатли бир асар намойиши давомида томошабин кўз ўнгида инсон ҳаётининг турфа хил лаҳзалари, турфа хил тақдирлар, диёнат ва хиёнат, адолат ва адоват «мевалари» намоён бўлади. Саҳнада замонлар, ҳукмдорлар ўзгаради, макру ҳийлалар фош бўлади, сир-синоатлар очилади, зулм занжирлари емирилади. Томошабин ўзини гоҳо катта чорраҳада тургандай ҳис этади: йўл кўп, яшамоқлик имкониятлари бисёр. Аммо, улардан қай бирини танламоқ керак? Эртага ўзи қайси йўлда бўлади, фарзандлари қай манзилларга ошиқади?

Мукаммал саҳна асарлари, юксак саҳнавий образлар ва уларнинг маҳоратли талқинларидан бу саволларнинг аниқ жавобларини топиш мумкин.

Томошабин саҳнада кечаётган воқеа-ҳодисалар, уларнинг моҳияти, сабаб ва оқибатларини идрок этиш орқали ўзига, ўз ҳаёти, дунёқарашига, мақсад-муддаоларига назар ташлайди ва ўзи учун зарур хулосалар чиқаради. У театрга келиб, айтайлик комик асарни томоша қилса, қотиб-қотиб кулиш, фожиавий асар бўлса кўзига ёш олиш билангина кифояланмайди. Асарнинг ҳаётбахш ғояси унинг қалбига ўрнашади, қалб кўзининг очилишига сабаб бўлади.

Бугун театрларимиз саҳнасида шундай бақувват, таъсирчан, тарбиявий аҳамиятли асарлар, юксак режиссура, маҳоратли ижролар борми? Драматургларимиз бугун қандай мавзулар устида ишламоқдалар? Театр санъатида ўзига хос маҳорат мактабларини яратган улуғ устозларнинг анаъаналари давом этмоқдами? Режиссура қай аҳволда? Театрлар ўз фаолиятларини бугунги шароитга, бугунги томошабин талабларига, жамият ва миллат олдида турган вазифаларга ҳамоҳанг равишда қайта қураётирлармиi? Миллий академик театр мақоми берилган карвонбоши жамоа саҳнасида қай йўналишлар устиворлик қилмоқда?

Маданият ва спорт ишлари вазирлиги раҳбариятининг театр жамоатчилиги, шу соҳа мутасаддилари, фаоллари билан бўлган учрашувида айни шу масалалар ўта куючаклик билан, айни пайтда ошкора ва самимий танқид руҳида ўртага ташланди. Мулоқотга пойтахт театрлари раҳбарлари, бош режиссёрлар, етакчи актёрлар билан бирга кўплаб ёшлар — эртага ораларидан саҳнамизнинг янги Аброр Ҳидоятовлари, Шукур Бурхонлари, Олим Хўжаевлари, Сора Эшонтўраевалари чиқиши мумкин бўлган ёш истеъдод эгалари ҳам таклиф этилгани айни муддао бўлди. Зеро, ҳар қандай театр саҳнасини устозлар йўлини, анъаналарини давом эттирадиган ёшларсиз тасаввур этиш мумкин эмас.

Мулоқот чоғи театрларимизнинг бугунги аҳволи, эришилаётган ютуқлар, мавжуд камчиликлар рўй-рост кўрсатиб берилди. Умумий эмас, чуқур профессионал таҳлил йўлидан борилди. Яширишнинг ҳожати йўқ, театрларимизнинг бугунги аҳволи кўп жиҳатдан қониқарли эмас. Бугунги куннинг ижтимоий-маънавий қиёфасини ифодалайдиган, томошабинни ўз ортидан эргаштира оладиган бақувват асарлар кам. Айрим жамоалар замоннинг ўткир муаммоларини саҳнага олиб чиқишдан ҳамон тийилиб турибдилар. Янги, ёш истеъдодларга ишонч билдириш, имкон ва ўрин бериш жараёни суст кечмоқда.

Театр мутасаддилари бугун ўз томошабинларини ҳар қачонгидан кўра ҳам яхшироқ билишлари керак. Ким ўзи у, бугунги томошабин? Ёши, ҳаётда тутган ўрни, дунёқараши, маънавий-ахлоқий даражаси, эҳтиёжлари, муаммолари қандай? У нимадан қувонади, нимадан изтиробга тушади, орзу-умидлари қандай? Ютуғи, камчилиги, хатолари нимада? Театр репертуарини шакллантиришда бу саволларнинг конкрет жавоблари ҳисобга олинмас экан, саҳна талқинлари ҳаётий ҳақиқатларга ҳамоҳанг бўлмас экан, томошабин театрга интилмайди, томоша заллари тўлиб-тошмайди.

«Чимилдиқ», «Қаллиқ ўйин», «Суперқайнона» каби спектаклларнинг ютуғи нимада? Ютуқ шундаки, уларда, гарчи ижтимоий фикр салмоғи енгил бўлса-да, ҳаёт ҳақиқати бор, табиийлик, самимийлик, миллийлик бор. Мана шунинг ўзи жиддий хулосага асос бўлиши керак: ҳаёт деганлари биргина чимилдиқ ичидаги лаззатдан иборат эмас. Ташқарида турмуш деганлари ўзининг бор икир-чикирлари билан бўй кўрсатиб турибди. Замон ўзгарди, замонга қўшилиб, одамлар, демакки, томошабин ҳам ўзгарди. Бугун унга баландпарвоз, романтик хаёллардан кўра, конкрет ечимлар, конкрет йўл-йўриқлар зарур. Дунё ўзгариб, мураккаблашиб бораётган экан, ҳаётда ўз ўрнини, ўз йўлини топа билиш фақат ёшлар учунгина эмас, кўпчилигимиз учун ҳам жиддий синов бўлиб қолди. Иккиланганларни, чорраҳаларда туриб қолганларни ўз йўлига солувчи, ўз домига тортувчи қабиҳ ниятли кучлар пайдо бўлди. Буни ҳаммамиз кўриб, билиб турибмиз. Бундай пайтда маънавий тарбия асло сусаймаслиги керак. Театр санъати бошқа санъатлар қатори, тарбия жиловини ўз қўлига олмоғи даркор. Бу борадаги ҳар бир тадбир, ҳар бир мулоқот натижа берсин, у ёки бу муаммонинг ҳал этилишига асос бўлсин.

Мулоқотда актёрлар, режиссёрлар билан ишлашнинг ўзига хос хусусиятлари, жумладан улар меҳнатини ташкил этиш ва рағбатлантиришнинг замонавий усулларидан кенг фойдаланиш зарурлигига алоҳида эътибор қаратилди. Фидойи, ўз устида тинимсиз ишлайдиган, санъати, маҳорати халққа манзур ижодкорни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаш керак, — деб таъкидлади вазир А.Азизхўжаев. — Бошқа йўл йўқ. Театр соҳасида янгича фикрлайдиган, янгича ишлайдиган вақт келди. Буни англамаган жамоа учун томошабин муаммоси бундан буён ҳам муаммолигича қолаверади.

ЁРУҒ НИЯТ, ЁРУҒ ТУЙҒУЛАР

Баҳорнинг илк қуёшли кунлари эди. Марказий кўргазмалар зали биноси ёқалаб ўтарканман, ёш мусаввира Диана Содиқованинг асарлари намойиш этилаётганига кўзим тушиб қолди. Тасвирий санъатга бўлган қизиқишим сабаб, кўргазмани алоҳида келиб мусаввиранинг 20 га яқин турли мавзулардаги сара асарларни томоша қилдим. Уларнинг Деярли барчасида асарларида ёшликка хос гўзаллик жилваланиб, баҳор қўшиқлари жаранглари. Хуллас, Диана билан танишишни кўнглимга тугиб қўйдим. Яқинда машҳур мусаввира Азиза Маматова билан суҳбатлашиб қолиганимда аёл рассомлар камчиликни ташкил этиши ҳақида фикрлашиб қолдик.

Давоми бешинчи бетда.

Газетанинг шу йил 6 август сонида бахши ибораси ҳақида мунозарага чорловчи мақола эълон қилинган эди. Шу борада баъзи фикрларни ўртоқлашишни лозим топдик.

БАХШИЛИ ЭЛ — БОТИР ЭЛ...

Акс-садо

Турк халқларида достон айтувчиларни қадимда **ўзан** (ўзан, ўзмаг — ўзиб кетмак, олдинда борувчи, ақлли шоир) деб юритилган. **Жиров** тушунчасини Маҳмуд Қошғарий қуйидагича ифодалайди: жиров — йирғов, шеър тўқувчи созанда, доно, оқсоқол. Жировлар айтадиган энг севимли жанр бу тўлғовдир (тўлғов — ўйланиш, фикр юритиш). **Ошиқ** баъзи туркшунос (А.Набиев, В.Родлов, М.Тахмасиб) олимларнинг фикрига кўра, «ошиқ» ва «ашула» (Ошила — едир, ҳазм қилдир) сўзларининг асосий ўзаги бир бўлиб, қадимги туркий «ош» ошиламоқ, ҳазм қилдирмоқ, (ўз фикрини, мақсадини, хоҳишини), сингдирмоқ, руҳиятини тўйинтирмоқ иборасига кўпроқ ҳамоҳангдир.

Профессор А.Фитрат таърифича: "Турк мусиқасининг бизда қолғон энг буруңғи сўзлари бахши, ўзан, қўбиз сўзларидир. Бахши сўзининг бурунги маъноси эл шоири, чолғувчисидир. Эл орасинда қўбиз ё дўмбира чалиб, достонлар ўқуб юрган кишилар шоир, чолғучилар бор, биз шуларға бахши деймиз. Ҳолбуки, Навоий замонида бу сўз уйғурча ёзғон котиб маъносида ишлатилар эди. Кўпирлизоданинг "Зич илхони"дан кўчирмасига кўра "Бахшилар ҳар ойда уч кун парҳез тутиб ибодат қилар ва белгили емаклар еярлар эмиш". Демак, булар бир турли фолчи авлиёлар маъносида ишлатилган бўладир".

Қозоқларда ҳам бахши атамаси халқ табибини англатган. Қадимда қозоқ бахшилари қўбиз чалиб руҳларни чақирган. Юқоридаги далилларга таянадиган бўлсак, халқ табобати билан шуғулланувчи (парихон, шаман, фолбин)ларга бахши дейилган ва тахминан XV асрдан кейин ушбу атама достончи-қўшиқчи-шоир сифатида истифода қилинганлигини эҳтимоли бор. Бунга Лутфийнинг "Гул ва Наврўз" достонидаги:

Янадур ўхшатдим бир яхшилардин,
Мўғул савтин билган бахшилардин, —

деб бахшиларни савт, куй ва қўшиқ билувчилар қаторида келтириб ўтганини кўрсатиш мумкин.

Ислом динининг таъсири остида бундай авлиёсифат коҳин, шаман, бахши, парихон ва фолбинлар замонлар ўтиши билан ўз мавқеларини мулла ва имомларга бўшатиб бера бошлаган. Чунки уларнинг қарашлари, мафкураси ва халқ ичида тутган ўрни ўзига хос. Яъни иккаласи ҳам бир динда бўлиб, бир-бирини инкор қилмаса-да, бошқача ғоя ва бошқача қарашларда бўлганлар.

Бахши атамаси шимолий Ўзбекистон ва туркманларда ҳозирги кунда ҳам ашулачи ва нўянда сифатида гавдаланади.

Гўянда — форсча — айтувчи, ҳикоя қилувчи. Бобурномада — "Созандалар соз чалдилар, гўяндалар нома айтдилар" дейилади. Бу ибора ашулачиларга нисбатан Хоразмда ҳозир ҳам ишлатилади.

М.Ауэзов қирғиз манасчиларини икки турга бўлади. Биринчиси, **жомоқчи** — (жомоқ — эртак, ҳикоя), достонни тўлиқ биладиган бадиҳагўй-импровизатор. Иккинчиси, **йирчи** — (йир — жир, қўшиқ), достонларда парчалар айтиб юрадиган қўшиқчилар. Булардан ташқари, соқий, **юзбоши**, аёл достончиларни **қиз бахши, халфа** ва бошқа номлар билан атаганлар.

Кўпчилик туркий халқларда бахши атамаси халқ табобати билан шуғулланувчи шаман, пўрхон (парихон), фолбин, уйғурча ёзувчи котиб маъноларида келадиган бўлса, кейинчалик, жанубий Ўзбекистонда шоир, соқий ва юзбоши тарзида, шимолий Ўзбекистонда эса ашулачи-ҳофиз сифатида қабул қилинган.

Ботир МАТЁҚУБОВ

ҲУРМАТЛИ МУШТАРИЙЛАР!

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»га 2005 йил учун обуна давом этмоқда. Обуна баҳоси сиз кутганингиздан анча арзон.

Нашр кўрсаткичимиз — 222

Мамлакатимизнинг барча шаҳар, туман ва қишлоқларидаги алоқа бўлимлари ҳамда матбуот тарқатиш муассасаларида сизни кутиб туришибди.

Обуна чекланмаган.

Лотерея ўйнаб кайфиятингиз бузилганидан кўра, "ЎзАС"ни ўқиб бой бўлганингиз яхши!

МАДАНИЙ ҲАЁТ

Композитор Сергей Рахманинов жаҳон мусиқа маданиятига улкан ҳисса қўшган санъаткорлардан биридир. Ўзбекистон давлат консерваториясида шу улуғ ижодкорнинг 100 йиллигига бағишланган концерт бўлди.

Композитор асарларини маҳорат билан ижро этган оркестрга профессор Владимир Неймер дирижёрлик қилди. Халқаро конкурслар лауреати, истеъдодли созанда Элмира Мирқосимова пианинода жўр бўлди.

Ҳ.ИБРОҲИМОВ

* * *

«Олтин мерос» халқаро хайрия жамғармаси Меҳр ва мурувват йилига бағишлаб Тошкент шаҳридаги 278-мактабда хайрия тадбири ўтказди.

Тадбир чоғида жамғарма қошидаги «Муножот» рақс дастаси маросим томошаларидан иборат концерт дастурини намойиш этди.

«Санъатим жилолари» деб номланган бу концерт Тошкент шаҳридаги 1-Мурувват уйи тарбияланувчиларига ҳам кўрсатилди. Ушбу дастурни янада бойитиб АҚШнинг Нью-Йорк шаҳрида ўтадиган халқаро кўргазмада ҳам намойиш этиш режалаштирилган.

«Мерос-нюс»

* * *

Тошкент давлат санъат институтида «Фан, маданият ва жамият ривожида аёлларнинг роли» мавзуида илмий-амалий конференция ўтказилди. Анжуманни очган институт ректори Б.Сайфуллаев аёлларнинг жамиятдаги ўрни ҳақида сўзлади.

Республика «Оила» илмий-амалий маркази директори, профессор В.Каримова, фалсафа фанлари доктори М.Холматова, Санъат институти ўқитувчилари С.Аҳмедова, М.Кумушева ва бошқалар ёшларда соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантириш муаммолари, фуқаролик жамияти қуриш жараёнида хотин-қизларнинг мавқеи, аёлнинг оила ва жамиятдаги роли борасида фикр-мулоҳазалари билан ўртоқлашдилар.

"ҒАЛЛАБАНК" ҲАМКОРИНГ БЎЛСА, ҲИСОБДАН АДАШМАЙСАН!

UJB O'ZUYJOYJAMG'ARMABANK Imkoniyat yaratamiz

Тадқиқот, ахборот

"БУ "ГУЛИСТОН" ҲАМИША ПОК НАФАС..."

Буюк форс шоири Шайх Муслиҳиддин Саъдий ҳазратларининг асарлари, шу жумладан, «Гулистон» номли машҳур асарининг қўлёзма, босма нусхалари дунёнинг жуда кўп мўътабар қўлёзма асарлар хазиналари ва кутубхоналарида сақланмоқда. Шулар қатори, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлёзма асарлар хазинасида ҳам Саъдий «Гулистон»ининг анчагина ажойиб нусхалари мавжуд. Улар орасида қадимий қимматли қўлёзма нусхалар ҳам учрайди. Чунки Саъдий асарлари асрлар давомида халқимиз томонидан катта муҳаббат билан ўрганилган, ўқитилган ва ўзбек тилига таржима қилинган.

Буюк ўзбек шоири, тарихнавис олим ва моҳир таржимон Муҳаммад Ризо Огаҳий жуда кўп асарларни форс тилидан ўзбек тилига таржима қилган. У ўзининг «Таъвиз улошиқин» номли девонининг сўзбошисида қўйидаги маълумотларни келтиради: «Фақирнинг ўзбек тили билан таржима қилган китоблари: «Равзат ус-сафо»нинг иккинчи дафтаридан чаҳорёр изомнинг воқеаси, учланчи дафтари, «Нодирнома», «Зафарнома», «Зубдат улҳикоёт», «Мифтоҳ ут-толибин», «Ахлоқи Муҳсиний», «Восифий», «Насиҳатномаи Кайковус», «Саломон ва Ибсоли Жомий», «Гулистони Саъдий», «Баҳористони Жомий», «Тазкираи Муқимхоний», «Табақоти Акбаршоҳий», «Ҳафт пайкари Низомий», «Ҳашт беҳишти Хисравий», «Юсуф-Зулайхойи Жомий»-ким манзум бўлди». Огаҳий тилга олган бу асарлардан Саъдийнинг «Гулистон» номли асаридан бир неча қўлёзма нусха Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасида сақланмоқда.

Кейинги даврларда ҳам Шайх Саъдийнинг «Гулистон» асари ўзбек тилига таржима қилинган ва нашр этилган. Улардан бирини араб ва форс тилларини яхши билган, ўз даврининг кўзга кўринган зиёлиларидан тошкентлик олим Мулла Муродхўжа эшон Солиҳхўжа эшон ўғли амалга оширган. Бу асар Тошкентда 1327/1909 йили Ғулом Ҳасан матбаасида изоҳлар ва луғат билан босилган.

Китобнинг аввалги варағига асар номи «Шавқи Гулистон» деб ва чиройли настаълиқ хатида қуйидаги сўзлар ёзилган:

Гул замони беш-олти кундир, бас,
Бу «Гулистон» ҳамиша покнафас.

Насрдаги матн сўзма-сўз таржима қилинган. Шеърий матн эса шеърий усулда берилган.

Улардан бир мисол келтириб ўтайлик. Форсийда «Ҳукамо гуфтаандки...», «Дуруғи маслаҳатомиз беҳ аз рости фитнаангез» сўзларининг таржимаси ўзбек тилида қуйидагича берилган: «Ҳакимлар демишларки...», «Маслаҳат битирувчи ёлғон яхшидур, фитна қўпорувчи тўғридан».

Бу таржима китобдан бир неча нусха ЎзРФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг босма китоблар фондида сақланмоқда.

Шу муносабат билан Муродхўжа домла Солиҳий жаноблари ҳақида баъзи маълумотларни келтириб ўтиш фойдали кўринади. У кишининг набираси таниқли тарихчи олим, профессор Темур Ғиёсовнинг ўз бобоси ҳақида берган маълумотларига қараганда, Муродхўжа домла Солиҳий Тошкент шаҳрининг Шайхонтаҳур (Шайх Хованд Таҳур) даҳасида 1870 йили таваллуд топган. Ёшлик чоғларидан бошлаб илм олишга қизиқиб, мадрасада таҳсил олган. Араб, форс ва туркий тилларни яхши ўрганган.

Тарих, ислом ва фиқҳ илмларининг яхши билимдони бўлиб етишган Муродхўжа домла Солиҳий Тошкентдаги Эшонқули Додхоҳ мадрасасида мударрислик қилган.

Халқимиз маърифати йўлида жонбозлик кўрсатган Муродхўжа домла кўп йиллар давомида техникумлар ва мактабларда ўзбек тили ҳамда адабиётидан дарс берган. Домланинг кўплаб шогирдларидан бири — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи, педагогика фанлари доктори, профессор Асқар Зуннунов ўз асарида «Домла тил қоидаларини, уни ўқитиш усулларини мукаммал билган устоз эдилар», деб ёзади.

Диний илмлардан ҳам яхши бохабар Шайх Муродхўжа Солиҳий 1943 йили янги таъсис этилган Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари идорасининг раиси муфтий Эшон Бобохон ҳазратларининг муовини этиб сайланади. Кексайиб қолганликлари боис 1951 йили нафақага чиқади. 1953 йили вафот этади...

Шайх Саъдий ижодига қизиқиш ўз давридаёқ жуда катта бўлган ва унинг асарлари замондошлари томонидан юқори баҳоланган. Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс», Шайх ул-Ориф Озарийнинг «Жавоҳир ул-асрор» асарларида келтирилган маълумотларга қараганда, Шайх Саъдий кексайиб қолган вақтида Ҳиндистонга боради ва Амир Хусрав Деҳлавий билан учрашиш шарафига муяссар бўлади. Амир Хусрав унга кўп мулозамату илтифотлар кўрсатади. Озарий асарида Амир Хусрав Деҳлавийнинг Шайх Саъдий ижоди ҳақида юксак фикрда бўлганлиги борасидаги эътирофлари ҳам келтирилган.

Хуллас, буюк адиб ва Шарқ классик адабиётининг йирик намояндаси Шайх Муслиҳиддин Саъдий Шерозий ҳазратларининг ижоди асрлар давомида Ўзбекистонда кенг ўрганиб келинган. Келажакда ҳам унинг асарлари халқимиз томонидан севиб ўрганилади.

Кувомиддин МУНИРОВ,
ЎзРФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг етакчи илмий ходими

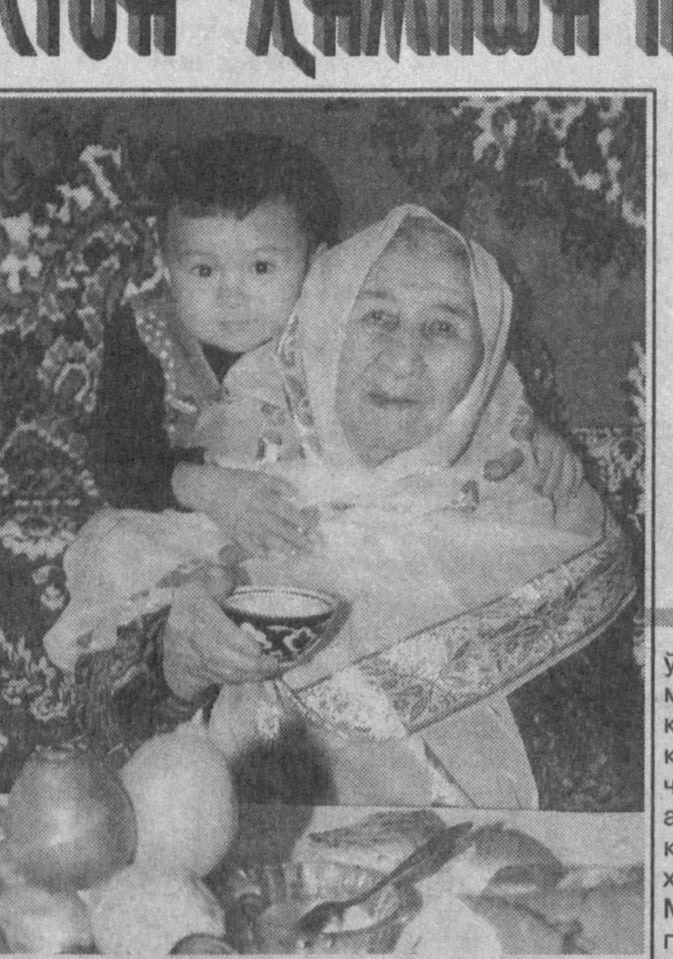

Пойтахтимизнинг Миробод туманидаги "Файзобод" маҳалласида 91 ёшли Санобархон ая Ғуломова истиқомат қиладилар.
Суратда: **нуроний онахон эвараси Дилшод**

НОМЗОД ТАНЛАШДА АДАШМАЙЛИК

Айни кунларда мамлакат парламентининг қуйи палатаси ва маҳаллий кенгашларга бўладиган сайловга тайёргарлик қизғин. Республика сайлов комиссияси бу сиёсий жараённи халқимизга тушунтириш билан биргаликда Ватан бахти ва келажаги учун ўз кучи ва иқтидорини аямайдиган номзодларга овоз беришга даъват этмоқда.

Аввалги сайловлар давридаги матбуот саҳифаларини кўздан кечирсангиз ёки ўшанда ўз номзодини қўйган айрим даъвогарлар билан бўлган учрашувларни эсга олсангиз, депутат деган юксак номни ўта жўн тушунадиганлар ҳам бу жараёнда "от сурган"лигига иқрор бўласиз. Шунга қарамай, халқимиз улар орасидан энг муносибларига овоз берган эди. Эндиликда ўша сайланган депутатларнинг ўзлари ҳам эл назаридан, синовдан ўтиб бўлди. Кимнинг нимага қодирлигини халқ ўз кўзи билан кўрди. Бироқ куч ва имкониятига ортиқча баҳо бериб, яна бир амаллаб депутат бўлиб қолиш пайида юрганлар ҳам йўқ эмас. "Мен Олий Мажлис йиғинларида йигирмадан ортиқ қонунларни қабул қилишда қатнашдим, — дейди ўз даврини ўтаётган шундай депутатлардан бири. — Уларни тўлиқ ҳаётга жорий этишга ўз ҳиссамни қўшдим." Балки бу депутат яна қайтадан сайлансанглар, сизларнинг хоҳишларингизни рўёбга чиқаришга куч-қудратим етади, демоқчидир?

Бироқ депутатликда муайян тажриба орттирганларга ҳам талаб катта бўлишини ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Халқимиз бу йилги сайловга ҳар жиҳатдан пухта тараддуд кўрмоқда. У ким учун овоз бериш зарурлигини яхши англаш даражасига етганлиги қувонарлидир.

Бўлажак депутат, аввало, ўқимишли, маданиятли, халқ билан бир қозонда қайнаган, унинг дардини биладиган, қонун тизимини яратиш, таҳлил қилиш каби хислатларни ўзида мужассамлаштирган шахс бўлмоғи даркор. Эртага биз шундай номзодга ўз овозимизни берамиз. Овозимиз билан, қайсидир маънода, тақдиримизни ҳам шу инсон қўлига топширамиз.

Тўғри, сайловчиларнинг ҳам сиёсий онги, тафаккур даражаси ҳар хил. Орамизда сайлов ҳақида умумий тасаввур билан юрган, номзоднинг кимлигини, исм-шарифини илк бор бюллетенда кўриб турган, ҳатто уни қандай тўлдириш кераклигини яхши билмайдиганлар ҳам учраб туради. Бироқ эндиликда улар жуда озчиликни ташкил этади.

Бўлажак сайлов, шубҳасиз, сиёсий ҳаётимизда катта воқеа. Халқимиз ва мамлакатимиз фаровонлиги, юртимиз ободлиги бу сайловда бизнинг нечоғли фаол иштирок этишимизга, муносиб номзодларни танлаб овоз беришимизга боғлиқдир. Шундай экан, декабр ойида бўлиб ўтадиган сайловга барчамиз жиддий ёндашайлик, ўз ҳаётимиз, келажагимиз учун ўзимиз масъул эканлигимизни чуқур ҳис этайлик. Демократик жамиятда яшар эканмиз, асосий ҳуқуқимиздан тўғри фойдаланайлик.

Жумақул КАРИМ,
сайловчи

Самарқанд

ЁЛҒОНДАН МАҚСАД НИМА?

Акс-садо

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»нинг 15 октябр сонидаги «Қош қўяман деб» номли «Мулоҳаза учун мавзу» рукнидаги А.Абдуаҳадовнинг мақоласи айни вақтида ёзилган. Сабаби, шу кунларда мактабларда обуна жараёни давом этмоқда. 5-6-синфлар учун «Тонг юлдузи», 7-8-синфларга «Синфдош», 9-11-синфлар учун эса «Ёш куч» каби газета ва журналларга обуна бўлишни маслаҳат беряпмиз. Чунки бу газета ва журналларда мактаб ҳаёти рўй-рост акс эттирилади. Қолаверса, бу нашрлардаги муаллифлар ўқувчиларнинг ўзлари. Бола эса алдамайди. Афсус, айрим ота-оналар «Қайси газетада теледастур бўлса, шунга ёзила қолгин» ёки «Ўзим ҳар ҳафтада «Даракчи», «Чархпалак» сотиб оламан, дастури ҳам бор, бошқа газета шарт эмас» каби «таклиф»ларни айтадилар.

Негаки, мақола муаллифи таъкидлаганидек, «сариқ матбуот» саҳифаларида «миллий адабиётимиз анъаналарини оёқ ости қилувчи, уятандиша чегараларини бузувчи «ҳикоя»лар... чоп этилаяпти». Теладастур қўшиб сотилгани учун харид қилинган «Чархпалак», «Ҳордиқ» каби нашрларнинг айрим сонларидаги (ҳаммасида деёлмайман) «тўқилган эртак»ларни эса ёшлар ўқияпти. Айрим ўқувчилардан синфдан ташқари қайси адабиётларни ўқидинг, таътилда ўқиган китобларинг ҳақида гапириб бер, деб сўрасангиз, «сариқ матбуот»даги «ҳикоя»лар ҳақида сўзлай бошлайди. Ёки «қандай янгиликлар билан танишдингиз?» деб суриштирсангиз, ваҳимали олди-қочдилардан хабардорлигини англайсиз. Бола нима қилсин, борини ўқийди, борини кўради-да! Энг даҳшатлиси, шундай беҳаё воқеалар баён қилинган ҳикояларни ўқиб, унда «ҳаёт хиёнатдан иборат экан-да, катталар ҳам бир-бирини алдашар экан-да», деган фикр ва гумон пайдо бўлади. Бу гумон эса ҳурматсизликка олиб келади. Бундай пайтда, биз ўқитувчилар, нима қилишимиз керак?

«Сўғдиёна» газетасининг шу йилги 42-сонини варақлаймиз. Н.Раҳмонованинг «Текин ёр излаб» ҳикояси қаҳрамонлари Бону ва Шуҳрат телефондаги суҳбат орқали топишадилар. Шуҳрат ҳатто никоҳ ўқиган домлага ҳам пулни ўзи тўлолмай, келинчакка «сен тўлаб юбор» дейди. Никоҳи ўқилаётган келинчак Бону бунга чидай олмай домла ҳузуридан отилиб чиқиб кетади. Ахир, бу ўзбек йигити ва қизи шаънига тухмат-ку! Ҳўп, шундай пасткаш йигитлар бор ҳам дейлик, аммо ўзбек қизи никоҳгача чуқур ўйламайдими, қолаверса, Бону Шуҳратнинг қилиқларидан хабардор эди-ку! Зебинисо Ҳалимованинг «Келишилмаган учрашув» ҳикоясида эса Бахтигул турмуш ўртоғи Саидазимнинг хиёнатига чидолмай, ўзи ҳам хиёнат кўчасига киради. Муаллиф «Хиёнатга хиёнат билан жавоб қайтариш»ни мардлик деб билади, чоғи.

Айни шу газеталарда юқоридаги «Ҳикоялар» билан бир қаторда таниқли адибаларимиз Турсуной Содиқова, Қутлибека Раҳимбоева ва Гулчеҳра Жамиловаларнинг мақолаларини ҳам ўқиш мумкин. Г.Жамилованинг «Аёлларнинг оиладаги ҳуқуқлари» мақоласида «Рўзғорни бошқариш кимнинг қўлида?» дея савол қўйилади ва «қоп кўтариш», бозорўчар эркаклар зиммасида эканлиги таъкидланади. Қанийди, бу мақолани ўқиб, айрим эркаклар хулоса чиқариб олишса. Қутлибека Раҳимбоеванинг «Бу касб эмас, иснод» мақоласи ҳам куюнчаклик билан ёзилган. Худди шу муаллифнинг «Алла» ҳикояси ёр-ёр, алла каби қўшиқларимиз, унинг сеҳри ҳақидаги, уни ўқиган ўқувчида олима аёлга ачиниш, шу баробарида аллага муҳаббат уйғонади. Г.Жалилованинг «Барибир яхшисиз, эркаклар» мақоласида ҳам шукроналик бор. Мана ўзбек аёлининг ҳақиқий қиёфаси. Газетанинг бир сонидаги ўзбек аёлининг турлича характери, қиёфасини кўриб, бировдан ўрнак олишга, биридан нафратланишга ҳақлисиз. Бизнингча, мутолаа орқали инсоний фазилатлар шаклланиши фойдалироқ бўлса керак.

Яна бир мулоҳаза, хусусуй нашрлардаги ҳикояларда ёлғон кўп, сунъийлик кўп. Назаримизда ҳикоя ёзиш баъзилар учун оддий эрмакка ўхшаб қолган кўринади. Энг ёмони арзимаган бир оғиз сўзга балоғат ёшидаги қиз ёки келин ўзини осиб қўяди, сирка ичади. Ўқувчи бундан нима ибрат олиши мумкин?

Маҳмуда ВАЛИЕВА,
Юнусобод туманидаги 274-мактаб муаллимаси

«МУНОСИБ ЕРЛАРГА ЧОПҚУНЧИ ЙИБОРИЛДИ»

БОБУРНИНГ РАЗВЕДКА МАҲОРАТИ

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг бебаҳо адабий, илмий-назарий асарлари қатори «Бобурнома»нинг ҳам ўрганилмаган тарафлари, қирралари шунчалар кўпки, уларни бугунги авлодга етказиш ўтмишдаги қадриятларимизни тиклаш, ундан баҳраманд бўлиш, ёшларда юксак ватанпарварлик руҳиятини тарбиялаш каби долзарб масалаларда алоҳида ўрин тутади.

Бобурнинг муҳораба майдонидаги ғалабаларини таъминлаган омиллардан бири, балки энг муҳими, унинг разведка хизматидан фойдаланиш қобилиятидир. Айни шу маҳорат минглаб лашкарларни ўлим балосидан асрашда, урушни ўз фойдасига ҳал қилишда, қолаверса, атрофидаги кишилар руҳияти, шахсиятини янада яхшироқ англашида, душман нияти — сир-асроридан аввалроқ воқиф бўлишда Бобурга қўл келган.

Таъкидлаш жоизки, разведка хизмати тарихи узоқ ўтмишларга бориб тақалади. Ундан оқилона, тактик жиҳатдан пишиқ фойдаланган шахсгина юксак натижаларга эришган.

Шоҳ ва саркарда Бобурнинг юксак мантиқий таҳлили, уруш шароитини яхши англаши, яшиндек тез хулосага келиши, разведка хизматига ўз фурсатида мурожаат этиши ва қарийб адашмаганлиги кишини ҳайратга солади. «Бобурнома»дан бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

1503-1504 йилги воқеалар. Бобур Мовароуннаҳрдан ноумид бўлиб, Кобулга юз тутган, Ҳисор вилоятининг Илоқ яйловларини кезиб, тақдир бундан кейин унга не кунларни раво кўришини ўй-хаёллардан ўтказаётган мураккаб давр, борйўғи «ушбу юртта йигирма уч ёшнинг ибтидосида юзумга устара қўйдум» деб навқирон йигитлигига урғу берган пайти. Ёш Бобур бу юртларда ҳукмронлик қилаётган Ҳисор беги, кейинроқ ўзининг ашаддий душмани бўлган Хисравшоҳ ва унинг салтанати ҳақида маълумотга эга бўлиш учун Мулло Бобойи Пашоғарийни «элчиликка» юборади. Бобурнинг бундан мақсади элчи йўллашгина эмас, зарур маълумотга эга бўлиш эди. Лекин, Бобурнинг таъкидлашича, Пашоғарий «кўнгулга ёққудек сўз келтурмади». Аслида, Пашоғарий жудаям қуруқ қайтмаган. У одамлар орасида бўлиб, айрим зарур маълумотларни етказган: ***«вале эл ва улусдин сўзлар келтурди».***

Ўша вақтда Бобур ўз лашкарларининг кўп қисмидан айрилган, 200-300 аскар ва беклари билан қолиб, ҳимояга ўта муҳтож эди. Бу пайтда темурий шаҳзодалар ва уларнинг беклари орасида лашкарларининг бир бек ёки султондан иккинчисига гуруҳ-гуруҳ бўлиб ўтиши оддий ҳол бўлган. Бунда иқтисодий, маънавий, маиший жиҳатлар, албатта, омон қолиб лашкар сафида бўлиш масаласи асосий омиллардан бўлган. Шу боис Бобур учун Хисравшоҳ лашкарларининг кайфиятини билиш муҳим бўлган ва у бу вазифани разведка хизматига юклаган. Лекин натижадан унчалик кўнгли тўлмаган. Зарур маълумотга эга бўла олмаган Бобур ноилож Коҳмард ва Бомиён томонга равона бўлади.

Яна бир мисол Хисравшоҳнинг иниси Боқи Чағониёнийнинг Бобурга етказган разведка хабари билан боғлиқ. Афғонистонда ўз ҳукмронлиги асосини солаётган Бобур бегона юртдаги шаҳар, қишлоқ, ўрмонзор, кўча ва пасткўча, дарё ва сойлар хусусиятини жуда синчковлик билан ўрганади. Айниқса, бу лашкар хавфсизлиги, салтанат тақдири билан боғлиқ бўлса, Бобурнинг синчковлик қобилияти янада ошган, эҳтиёт чораларини кўришга киришган. Ҳали Бобурнинг Кобул ҳокимияти мустаҳкам шаклланмаган бир пайтда, атрофидаги дўстлари ҳам душман рафторини қилганда уларнинг ҳар бир ҳаракатини ўрганиш, кейин хулоса чиқариш бениҳоя муҳим эди. Шу даврда Бобурга нисбатан ёвқарашда бўлган Боқи Чағониёний «арзға еткурдиким, сув кечмай ушбу ердин (яъни Кўракатутдан – қавс ичидаги баъзи изоҳлар муаллифники), қўнуб, Кўҳат отлуқ ерга борса бўлур эмиш...» Бироқ Бобур бу хабарга унчалик ишонмади. Чағониёний Бобурни ишонтириш мақсадида бир неча айғоқчи кобулийларни олиб келади. Тундан кейин бир қадар ишонган бўлса-да, ушбу маълумотга таяниб уюштирган ҳужумдан Бобурнинг кўнгли тўлмайди: «Боқи Чағониёний арзга еткургандек НИМА черик элига тушмади. Боқибек бу саъйдин шармандароқ бўлди». Бу разведка маълумотлари кундалик ҳарбий амалиётлардан бирига хизмат қилган бўлса-да, Бобур бу масалага жуда жиддий ёндашган.

1528 йил воқеалари. Заҳириддин Бобур Ҳиндистонда Иброҳим Лўдийнинг юз мингдан ортиқ лашкарини енгган. Бу узоқ ўлкаларда Амир Темур империясини тиклашдек орзуси амалга ошганлигидан шод бўлган даври. Бироқ бу пайтда унинг ҳукми Ҳиндистоннинг барча ўлкаларига тўлиқ ўтмас, қаршилик кўрсатаётган ҳинд рожалари, лашкар бошлиқлари ҳали анча ташвишлар орттирар эди. Бу вақтда Бобурнинг ҳарбий маҳорати етилган, у юрт олиш учун ҳар бир хабар, маълумотдан борган сари унумли фойдаланар, ҳинд ерида тезроқ мустаҳкам, ҳар қандай ихтилофлардан холи давлатни тузишга ошиқар эди. Ана шундай пайтда Бобур шерикларининг олдига, Кўҳ деган жойга кема билан етиб келади. Унинг кайфияти яхши, руҳи ғалабалар нашидасидан кўтаринки эди. Уруш оралиғида, исёнчи ҳиндулар, афғонларнинг тўсатдан қиладиган ҳужумлари вазиятида у курашчилар мусобақасини ўтказган, ҳатто бу спорт тадбири янада жонли ўтишини истаб, ўзи таъкидлаганидек, «хилофи қоида» «аввал зўрроқларни» майдонга чорлаган. Хуллас, бу пайт Бобур руҳиятида кам содир бўладиган хурсандлик дами бўлган.

Бироқ бу кайфиятни Султон Муҳаммад бахши келтирган разведка маълумоти ўзгартиради. Ҳаёт нашидасидан сармаст Бобур ўша заҳотиёқ шоҳ Бобурга айланади. Шу жараёнда «Султон Искандарнинг ўғли Маҳмудхоннингким, Султон Маҳмуд дерлар эди, БУЗУЛҒОНИНИНГ хабарини келтурур». Демак, Бобурнинг разведкаси олдин унинг томонига ўтган Султон Маҳмудхоннинг «бузулғонини» етказган, яъни у ўз ваъдасидан қайтиб, Бобурга нисбатан душманлик кайфиятини ихтиёр этган. Бу хабар «намози дигар»да — кун қорайгунча етиб келган. Келаси куни «намози пешин» (куннинг ярми)да Бобур бу маълумотга ишонқирамай разведкага бошқа кишини юборади ва у ҳам айни хабарни келтиради. Бобур ёзади: «Икки намоз орасида Тожихон Сарангхонийнинг арзадошти ҳам *жосус хабариға мувофиқ* келур. Бу кайфиятларни Султон Муҳаммад келиб арзға еткурди». Ушбу маълумотномалардан сўнг «Бобурнома»да бу ердаги муҳорабанинг айрим деталлари баён қилинади, Банорасга ўтган афғонларнинг шикаст топганлиги ҳақида сўз боради. Аслида, бу ҳол курашларнинг бир кунлик лаҳзаси, холос. Аммо, шунга қарамай, Бобур ўз хабарчилари — разведкачилар келтирган маълумотларга катта эътибор билан қараган.

1507-1508 йилларни Бобур сиёсий қарашларининг энг масъулиятли даври, десак бўлади. Кобулда ўз сиёсий ҳукмронлигини мустаҳкамлаган Бобур Ҳиндистонга юзланади. Ўзининг айтишича, «Жумоидулаввал ойи Кобулдин Ҳиндустон азимати била кўчилди». Ана шу бир жумла доирасида Бобурнинг янги саргардонлик тақдири, ўзининг иқрорича «не бормоққа ери муқаррар, не турмоққа юрте муайян, юқори-қуйи яна бир ХАБАР ОЛҒУНЧА юрт тоза қилиб кўчилур эди». Бунда Бобур аниқ қилиб разведка хизмати, унинг ишончли хабарини олмагунча бошқа ерларни ўз тасарруфига киритишга шошилмаганлигини айтмоқда. Унинг бу тактикаси, ҳарбий истеъдоди кейинроқ Ҳиндистон муҳорабаларида жуда қўл келган.

1507-1509 йил воқеалари. Бобур Кобулдан ҳозирги Жалолобод вилояти — Нингнаҳордан Ҳиндистон томон борар экан, жуда кўп афғон тўдаларига дуч келади, улар билан муҳорабалар олиб боради. Бу жараёнда ҳам Бобур разведка хизматига мурожаат этади. «Бобурнома»дан маълумки, Бобур учун энг муҳими, лашкарни эмин тутиш билан бирга уни озиқ-овқат, турар жой, чорва, отларни емиш билан таъминлаш бўлган. Армиянинг, салтанатининг озиқ-овқати масаласи ҳамиша биринчи галдаги вазифалардан саналган. Бобур Нингнаҳор туманидаги Одинапур қўрғонига яқинлашганида айнан егулик маҳсулот, айниқса, шоли танқислигига дуч келади. Кеч куз пайтида эса шоли деҳқонлар томонидан йиғиштириб олинган, далаларда айтарлик ҳосил қолмаган. Бобур ёзади: «Кеч куз эди. Шолини тузларда аксар кўтариб эдилар. *Ер билур кишилар арзга еткурдиларким,* Алишанг туманининг руди юқори мил канори шолини қалин экарлар. Черикка қишлиқ ошлиқ эҳтимоли борким, андин ҳосил бўлғай.» (Ҳақиқатда, Алишанг тоғликда жойлашган бўлиб, унинг тепароқ қисмида шоли экини кеч пишади. Ушбу сатрлар муаллифи Афғонистон Жалолободининг бу мавзеида бўлиб, у ерда жуда юқори навли шолилар етиштирилишига гувоҳ бўлган). Бу ҳолатда разведка хизмати кўзланган натижани берган: «Нингнаҳор жилғасидан отланиб, илдам келиб, Сойгилдин ўтиб, Пуройин дарасиғача борилди, *қалин шоли черик эли олдилар.»*

Мана бу мисол ҳам Бобурнинг ҳарбий-стратегик режалари билан боғлиқ. Воқеа Афғонистон ерларида, феврал ойининг ўрталарида содир бўлган. 1509-1510 йилнинг бу қиши анча кеч келиб, Бобурга черикнинг озиқ-овқати ташвиши ором бермаётган пайт. У ёзади: «Сешанба куни ойнинг еттисида бекларни ва дилазак афғонлари улуғларини тилаб, кенгашиб, сўзни мунга қўйулдиким, йил охир бўлубтур, ҳутға бир-икки кун қолибтур, туздаги ошлиқни тамом кўтарибтурлар. Бу фурсатта Саводқа борсак, черик эли ошлиқ топмай танқислиқ бўлғусидур». Бобур ўзининг лашкарлари билан жуда машаққатли довон, адирларни кезиб охири Панкйалий деган жойга тушадилар. Маҳаллий шароитни билиш, кейингина бир қарорга келиш учун Бобур «Ўғонбердини бир неча киши била тил олғали илгаррак» юборади. Бироқ, Ўғонберди ҳам бу гал «кўнгул тилагудек таҳқиқ хабар келтурмади». Албатта, бу ҳол Бобурни қаноатлантирмаган. У яна разведка хизматига мурожаат этади: «Офтоб бир найза бўйи чиққанда Рустам туркманниким, қаравулликқа йиборилиб эди, хабар келтурдиким, афғонлар хабардор бўлиб, қўзғолишибтурлар». Бобурнинг бу галги хабарчилари аниқ маълумот олиб келмаганларидан сўнг, у таваккал қилиб ҳужумга ўтади, ғанимларининг «бир пора асир ва ўй ва галаларини» қўлга киритади. Бобурнинг шу жойдаги бошқа разведка маълумотини олиши у билан кураш олиб бораётган афғон саркардаларининг умумий ҳолати ҳақида бўлиб, унинг энди, қайси йўлни танлаши учун муҳим эди. Аслини олганда, худди шу фурсатларда, афғон ерларини унча яхши тасаввур этмаган Бобур учун бундай хабарлар зарур ва разведка хизматининг асосий вазифаларидан бўлган. Бу маълумотлар юзаки қараганда жўнроқ кўринса-да, аслида Бобур ва унинг лашкарларини ўлимдан сақлаган, озиқ-овқатли мавзеларга етаклаган, кимга қарши курашишни олдиндан белгилаб берган. Бобур ўзи учун умр мазмунининг асоси бўлган қарор — Ҳиндистон юришига: айни шу маълумотларга эга бўлганидан кейингина азм қилган: «Бажавардинким, ёнилди, Бхира хаёли била ёнилиб эди, то Кобулға келиб эдук, ҳамиша Ҳиндустон юриши хаёлида эдук».

Мана бу мисол эса Бобурга бевосита уруш майдонида, унинг ҳал этувчи палласида разведка нечоғли қўл келганини кўрсатади. Бемалол айтиш мумкинки, Ҳиндистонни эгаллашдаги бу якуний уруш муваффақияти, имкон қадар Бобур лашкарлари учун кам талафот билан якунланганлиги ана шу разведка маълумотларининг натижаси билан ҳам боғлиқ. Чунки биз «Бобурнома»нинг бирон саҳифасида Бобурнинг бунчалик кўп, устма-уст хабарчиларини маълумот йиғиш учун юборганини, разведка маълумоти муҳораба ютуғининг бош омили эканлигига бу қадар аниқ баҳо берилганини кўрмадик.

Бобур ёзади: «Шанба куни жумодиул аввал ойининг ўн тўртида Агра навоҳисидин кўчуб, чоҳлар қозилғон юртқа келиб тушулди.:. ***Дарвеш Муҳаммад сорбон била Қисмтойким, Байанаға бориб келиб, ер-сувни билиб эди, илгари Секрий кўлининг ёқасида юрт кўра йиборилди. Келиб, юртта тушуб, Маҳдий Хожаға, Байанадағиларға киши чоптирулдиким, бетавақкуф келиб, қўшулғайлар».***

Демак, Бобур бу муҳорабага киргунга қадар уч марта разведка хизматига мурожаат этган. Унинг хабарчилари бу ернинг рельефи, сув заҳираси, ҳолатини «кўруб-билиб» келишлари зарур эди. Бунда маълумот тўлақонлилигини таъминлаш, шубҳага ўрин қолдирмаслик топширилган. Бинобарин, хатоликка йўл қўйиш урушда енгилиш билан баробар бўлган. Бобур маълумотни олиб, қаноат ҳосил қилгандан сўнг тез хулосага келади: «...бетавақкуф келиб қўшилғайлар». Яъни заҳирадаги қўшинлар унга келиб қўшилишини амр қилган. Шундан кейин ҳам кўнгли тўлмаган Бобур яна разведкадан фойдаланади ва ана шу хабардин кейин ва бу ерда жанг олиб боришга оид тайёргарлик ишларини якунига етказади. Чунки хабарчиларнинг маълумотига биноан заҳира кучлари унга етиб келади, душманнинг қаерга, қайси масофада келиб тушганлигидан огоҳ бўлади ва шунга қараб керакли жойларда қоровулларни тайинлайди: «Ҳумоюннинг навкари Бек Мирак мўғулни бир неча йигит била кофирдин хабар олғали йиборилди. Кечасига бориб, хабар олиб, тонгласи хабар келтурдиларким, ғаним кишиси Бусовардин бир куруҳ илгаррак келиб тушган эмиш. Ҳам ушбу кун Маҳдий Хожа ва Муҳаммад Султон мирзо ва Байанадағи илғор келиб қўшулдилар. Беклар навбат била қаравулликқа таъйин бўлдилар».

Заҳириддин Бобур муҳорабада ҳар қандай хатолик ёмон оқибатларга олиб келишини алоҳида таъкидлаган. Юқоридаги матндан кўринадики, Бобур разведка маълумотлари асосида ҳар бир бекни ўз лашкари билан маълум вақт ва манзилда қоровулликка тайин этган. Аммо, бу маълумотларга эътибор бермаган Абдулазиз бек жуда катта хатоликка йўл қўяди, ўзини ва лашкарини хавф остида қолдириб, уларнинг айримларидан айрилади, сафдошларини ҳам чалғитиб, уларнинг бошига турли кулфатлар ёғилишига сабаб бўлади. Ана шу мисолнинг ўзи ҳам Бобурнинг разведка маълумотларига нақадар эътибор бергани, унга ўзи амал қилгани, қаламравида бу тартибни бузганларга муросасиз бўлгани далилидир. Зеро, Абдулазизнинг шу хатоси жуда катта муҳорабага ҳозирлик кўраётган Бобурнинг режаларини бузади, Муҳаммад Али жанг-жанг каби лашкарбошисини бу жангга киритишга мажбур бўлади.

Мана бу мисол Бобурнинг Иброҳим Лўдий билан олиб борган курашининг дастлабки пайтига таалluқли. У Иброҳим Лўдий аскарлари ҳолати, унга ким дўст, ким ғаним эканлигини билиш, «таҳқиқ қилиб» келишни разведка хизматига буюради ва маълумот ишонарли бўлиши зарурлигини алоҳида таъкидлайди: «Сиялкоттин Шоҳим Нурбекни ҳам Лаҳур бекларига чоптирулдиким, ёғий не ерда эканин ***таҳқиқ қилиб, қайда қотилурларини соҳибвуқуф кишидин билиб, айтиб йиборсунлар».***

Бобур ўз юрти ва бошқа ерли савдогарлар орқали ҳам разведка маълумотлари олишга интилган. Албатта, бу усул янгилик эмас. Савдогарлар ҳукмдорлар учун ҳамиша зарур маълумотлар етказиб туришган. Бироқ Бобурнинг бу галги мақсади аниқ нишонга теккан. У Иброҳим Лўдий ҳақида жуда муҳим маълумотга эга бўлади. Оламхоннинг Иброҳимга қарши туриши, Хуросонда эса кўчманчи ўзбаклар Балхни муҳосара қилганликлари ҳақида маълумот олади ва зудлик билан қатъий қарорга келади: «Оламхонға Ҳиндустон сари рухсат бериб, ўзумуз Балх устига отландук».

Қуйидаги мисоллар юқоридагидек катта сиёсий аҳамиятга молик бўлмаса-да, муҳораба тақдирини белгилашда муҳим ўрин эгаллаган. 1525 йилги муҳорабалар Бобурни анчагина чарчатган бўлса ҳам, ёнида тўнғич ўғли Ҳумоюн мардонавор курашиб, кўпгина асирларни, қўлга киритилган филларни олиб келиб мулозамат қилганлиги унинг руҳиятини кўтарган эди. Лекин Бобур рақиби Иброҳим Лўдийнинг сир-асроридан, ҳарбий имкониятидан кенгроқ хабардор бўлишни мақсад қилар экан, қандай бўлмасин, душман орасидан «тил» олиб келишни буюради: «Ул юрттан кўчуб, Шоҳобод келдук. *Тил тутар учун Султон Иброҳимнинг ўрдусиға киши йибориб*, неча кун бу юртта тавақкуф бўлди». Демак, Бобур ҳатто разведка хабарини кутиб, бу жойда бир неча кун қолиб кетган. Унинг бу сабри ўз натижасини берган. У лашкарлари ва сафдошлари билан хавфсиз йўлни танлаб ҳаракат қилган. Лекин бу жойга етиб келган заҳоти яна бир кишисини разведкага, яна «тил» тутиб келишга жўнатган: «Иброҳимнинг ўрдусидин ҳам мутавотир хабарлар кела бошладиким, бир куруҳ-икки куруҳ кўчуб ҳар юртта икки-уч кун мақом қила-қила келадур. Биз ҳам мутаважжиҳ бўлуб, Шоҳободдин ора икки қўнуб, Жуун дарёсининг ёқосиға Сарсава тўғриси келиб туштук. Хожа Калоннинг навкари Ҳайдарқулини тил тута йиборилди».

Бобурнинг бу галги тиришқоқлиги, мақсад сари интилиши, юксак разведка қобилияти зарур натижани берган. Ҳайдарқули келтирган хабар Иброҳим Лўдий билан бўлган жанг муваффақиятини таъминлаган. Бу хабарда душманнинг ҳарбий имконияти, армия сафларининг жойланиши ва сони, лашкарлар орасидаги ўзаро муносабат, ҳатто уларнинг қайси ҳолатда ўтириб-туришларигача тафсилоти билан етказилган эди. Бобур ушбу маълумотни олар экан, ҳужумга ўтиб, ўзининг энг кўзга кўринган сарлашкарлари Чин Темур Султон, Муҳаммад Султон, Султоним Жунайд, Мир Ҳусайн ва бошқаларни бу муҳорабага сафарбар этади. Натижа унинг кўнглидагидан ҳам яхши бўлади. Бобур муҳорабаларда жуда катта ютуққа эришади, ўзи ташаббус кўрсатиб Уста Алиқули тўпчи билан яратган тўпларини ишга солиб, Иброҳим Лўдий устидан мутлақ ғалаба қозонади. Бу натижаларни қўлга киритишда, албатта, бевосита унинг разведкага оид қобилиятининг ҳам муҳим ҳиссаси бўлган.

Аждодларимизнинг ҳарбий салоҳияти тарихини ўрганиш ёш авлод қалбида Ватанга муҳаббат туйғусини уйғотишда алоҳида аҳмиятга эга. Бинобарин, миллатимизнинг ҳарбий тарихи деярли ўрганилган эмас. Биргина Бобур ҳарбий маҳорати кўплаб тадқиқотларга етарли материал бера олади. Бу масалаларни Бобурнинг моҳир адиб, шоир, олим, энциклопедик билим соҳиби сифатлари билан ҳамоҳанг ўрганиш, айниқса, янада катта самара беради.

Ҳасан ҚУДРАТУЛЛАЕВ,
филология фанлари доктори

Озод ШАРАФИДДИНОВ

МИЛЛАТНИ УЙҒОТГАН АДИБ

Боши биринчи бетда.

Уч-тўрт тўлғонганимдан кейин, англадимки, бугунги тун ҳали охиргиси эмас экан. Шундай қилиб, ажалнинг кўзига тик қараб, алахсираб ётган одам Худонинг қудрати билан яна бир марта ўлимдан қолганига ишондим ва тонгга яқин ухлаб қолдим. Эртасига оғриқ камайди. Профессор Бобожонов ва профессор Тефаев бошлиқ врачлар ва ҳамширалар кўплашиб, жонимга оро киришди. Мен тунги воқеани Тефаевга гапириб бердим. У ўрнидан туриб палатадан чиқиб кетди-да, зум ўтмай, бир даста қоғоз кўтариб келди. «Мана қоғоз. Аста-аста, кучингиз етган қадар ёзиб туринг». Мен яна ўйлашга тушдим. Энди яна адабиёт ҳақида, Ойбек тўғрисида ёзилажак мақола ҳақида фикрлай бошладим. Унинг шеърлари насрий асарларини эслатди. Албатта, унинг йигирма жилдга жо бўлган роман ва қиссаларини, шеър ва достонларини бирваракайига эслашнинг имкони йўқ эди. Шунинг учун биринчи навбатда ўзим ёқтириб келган «Қутлуғ қон» ва «Навоий» романини эсладим, ҳатто баъзи саҳифаларини қайта ўқиб чиқдим. Шунда ғалати бир ҳол рўй берди — илгаридан таниш бўлган саҳифалар бирдан бошқача салобат касб этди, уларнинг рангин қирралари кўз ўнгимда ўзгача бир тароват билан жилоланди. Менга аён бўлдики, ўзбек романлари ичида олтинчиси ва еттинчиси бўлиб майдонга келган бу асарлар мазмун жиҳатидан ҳам, бадиият жиҳатидан ҳам жаҳоннинг ҳеч қайси асаридан қолишмайди. Улар фавқулодда зўр истеъдод билан яратилган баркамол асарлар эди. Шундан қирқ йилча аввал университетдаги математик дўстларим билан бўлиб ўтган бир баҳс эсимга тушди. Синчков математик дўстим «Қани айтгин-чи, ҳозирда ўзбек романларидан қайси бири XXI асрга ўтади?» деб сўраб қолди. Мен бу тўғрида ўйламаган эканман — дабдурустдан нима дейишимни билмай қолдим. Кейин ҳушимни йиғиштириб олиб, «Навоий» романи», деб жавоб бердим. «Шунақами? Билмадим-ов», деди дўстим ишонқирамай. Буни қарангки, адашмаган эканман. Лекин ўшанда «Қутлуғ қон»ни ҳам қўшиб айтишга тилим бормаган эди — адашган эканман. «Қутлуғ қон» бугун, XXI асрда ҳам яшашда давом этяпти.

Бу суратни адиб Саид Аҳмад олган. Кўриниб турибдики, агар у ёзувчи бўлмаганида сураткашлик билан ҳам тирикчилик қилса бўларди. Бу сурат эълон қилинганми йўқми билмайман. Уни Саид Аҳмад менга тақдим этган эди. Мана, 64 йилки, мен уни авайлаб-асраб келаман. Назаримда, суратчи адибнинг фазилатларини, маънавий дунёсини яхши ифодалаган. Суратда ўзининг ҳақлигига ишонган, пок виждон, ҳалол одамга хос хотиржамлик ва ички ғурур яхши ифодаланган.

(Мақола муаллифининг изоҳи.)

Хўш, бу романга қандай омиллар умрбоқийлик бахш этган — қайси сифатлари уни ўзбек романлари ичида энг баркамолидан бирига айлантирган? Умуман, ўзбек адабиётшунослари романнинг фазилатларини анча батафсил таҳлил қилишган — уларни бу ўринда яна бир марта такрорлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Мен фақат айрим ўринларгагина диққатни жалб қилмоқчиман.

Аввало шуни таъкидлаш керакки, роман том маънода реалистик асардир. Унда фақат Йўлчи, Мирзакаримбой каби етакчи қаҳрамонларгина эмас, бошқа иккинчи даражали персонажлар ҳам ғоятда мукаммал ишланган — уларнинг ҳаммаси ўзининг бетакрор белгиларига эга. Романда улар қандай ўрин тутишларидан қатъи назар, бир умрга китобхон хотирасида муҳрланиб қолади. Табиийки, ёзувчи улар ўртасида Йўлчига алоҳида ўрин беради, уни бениҳоя илиқ меҳр билан тасвирлайди. Сюжет ривожида Йўлчи характери аста-секин очила боради ва ундаги фазилатлар маржондек тизилиб, Йўлчининг ички дунёсини тугал очиб беради. У кўп фазилатлар эгаси, лекин бу уни идеал образга айлантирмайди. Муаллифнинг маҳорати шундаки, у Йўлчи образини тасвирлашда романтик чизгилар ва рангларни бемалол ишлатишдан чўчимайди, лекин айни чоғда ҳеч бир нуқтада реализм қонунларидан бирон марта ҳам чекинмайди. Натижада мардлик, тантилик, маънавий юксаклик, жасорат, теран ақл-идрок, олижаноблик каби сифатлар ғоятда ҳаётий тарзда тасвирланади. Умуман, табиий шаклда намоён бўладиган ҳаётийлик муаллиф услубининг етакчи фазилатини ташкил қилади. Натижада Йўлчи шунчаки бир шахс сифатида эмас, бутун ўзбек халқининг тимсоли сифатида гавдаланади. Унинг эволюцияси, қишлоқдан келиб шаҳар муҳитини кашф этганки, XXI аср бошидаги ўзбеклар ўртасида бошланган янги уйғониш жараёнини ўзида акс эттиради. Йўлчи ўзининг ҳаётий принциплари Мирзакаримбойлар дунёсининг ахлоқига тубдан зид эканини англайди, ўзининг маънавий-ахлоқий ақидалари беқиёс даражада юксак эканини идрок этади. Китобхон муаллиф билан бирга келажак Йўлчиларники деган эътиқодга келади. Ҳаёт қозонида обдон қайнаган Йўлчи жисмонан ҳалок бўлса-да, маънавий жиҳатдан ғолиб чиқади. У том маънода уйғонади, бу уйғониш эса миллий уйғонишнинг бир босқичи эди.

Худди шунга ўхшаб, «Навоий» романида ҳам муаллиф буюк шоир характерини яратиш билан чекланмайди, балки XV асрдаги ижтимоий муҳитни ҳам жамики ички зиддиятлари ва мураккаблиги билан кўрсатади. Бироқ бу романнинг маърифий аҳамияти ҳам каттадир. Ўтган асрнинг 40-йилларида — Навоий таваллудининг 500 йиллигини нишонлашга қарор қилинганда, ҳали халқ Навоий сиймоси билан унчалик таниш эмас эди. Хондамир, Восифий каби ўтган улуғ муаррихларнинг асарларини ҳисобга олмаганда, Алишер Навоий ҳақида маълумот берадиган тайинли асарлар йўқ эди. Бунинг устига яқиндагина ёзувини ўзгартириб, ёппасига саводсизга айланган халқ учун унинг тиши ўтадиган ёзувда Навоий асарлари нашр этилганча йўқ эди. Хуллас, Ойбек романи кенг халқ оммасига Навоийнинг сиймоси, қиёфаси ва ижоди ҳақида, айтиш мумкинки, илк марта атрофлича тасаввур берар эди. Ҳатто қай бир нуқталарда биз бугунга қадар ҳам Навоийни шу роман орқали тасаввур қиламиз.

Бу романда ҳам олис Ҳиротнинг ҳаёти бениҳоя аниқ ва қабариқ ҳолда тасвирланади ва Ойбек Навоий характерини яратар экан, биринчи навбатда, унинг буюк гуманист эканига, нафақат санъаткор, балки мутафаккир сифатидаги қарашларини ифодалашга алоҳида аҳамият беради. Натижада, ўша пайтдаги атама билан айтганда, Чиғатой улуси, яъни бугунги ўзбекларнинг боболари, бошқача айтганда, буюк бобомиз Амир Темурнинг бевосита авлодлари жаҳон цивилизациясига катта ҳисса қўшган, жаҳон гуманизмининг шаклланишида фавқулодда катта ўрин тутган, юксак маданият эгаси, ёрқин интеллектуал салоҳияти билан кўриниб турган халқ бўлгани очиб берилган.

Навоий образини бундай талқин қилиш ҳам ғоятда катта аҳамиятга эга эди — бу ҳам бевосита миллатни уйғотишда жуда муҳим рол ўйнайди. Шулар билан бирга «Қутлуғ қон» ва «Навоий» романларининг аҳамияти билан чекланмайди. Менинг назаримда, Ойбек нафақат санъаткор сифатида, балки мутафаккир олим сифатида ўзбеклар тарихининг ички оқимларига чуқур нигоҳ ташлайди, бу тарих ҳудудий жиҳатдан ҳам, хронологик жиҳатдан ҳам ўзбеклар тарихи тарқоқдек, парчаланиб кетгандек кўринса-да, аслида бир халқнинг тарихи бўлганини кўрсатади, бу бўлакларнинг мантиқан боғлаб турадиган ришталарини топади. Албатта, буни у ошкора тарзда, яққол кўриниб турадиган шаклда қилган эмас, у шароитда бундай қилишнинг имкони ҳам йўқ эди, ўз миллатини улуғлаш, унинг ижобий сифатларини мадҳ этиш бутун дунёда ижобий ҳодиса деб қаралса-да, бизнинг шўро мамлакатида бу миллатчилик деб ҳисобланар ва бу йўлга кирган ҳар қандай фикрловчи одам даҳшатли таъқиблар хавфига ва ҳатто жисмонан фаол ҳаётдан четлаштириш хавфига ҳам рўпара келар эди. Шунинг учун миллатни уйғотишга, миллий онгни ўстиришга, халқни ўз-ўзини танишига йўналтирилган ҳаракатлар кўп ҳолларда эзоп тилида, рамзий шаклларда олиб бориларди.

Шу ўринда бир нарсани таъкидлаб ўтиш керак — бугун ҳаммамиз «миллат», «миллий онг», «миллатнинг уйғониши» каби ибораларни ҳеч тортинмасдан бемалол қўллаяпмиз. Албатта, бу ҳам мустақиллигимизнинг шарофати, миллий эркинлигимизнинг ҳосиласидир. Истиқлол бизга тарихимизни қайтариб берди ва миллий онгимиз, миллий уйғонишимиз тўғрисида ҳақиқатни айтишга, ҳаққоний фикрлашга имкон берди. Бугун биз шу имконият туфайли узоқ ўтмишда ва нисбатан яқин тарихда яратилган буюк маънавий қадриятларимизга эга бўлдик. Бу ишда бошқа олимларимиз ва адибларимиз қаторида Ойбекнинг хизматлари чиндан ҳам буюкдир. Шунинг учун халқимиз бу адибни «Буюк хизматлари учун» ордени билан тақдирлаганини катта мамнуният билан қабул қилди.

* * *

Миллатни уйғотиш салоҳиятига эга бўлган адиб фавқулодда бадиий қимматга эга бўлган асарлар яратишдан ташқари, юксак инсоний фазилатларга ҳам эга бўлмоғи зарур. Назаримда, Ойбек ана шундай инсон эди. Эҳтимол, бироз муболаға бўлар, лекин ўйлайманки ёзувчилар орасида XX асрда иккита комил инсон ўтган бўлса, уларнинг бири Ойбекдир, агар битта бўлган бўлса, у ҳам Ойбекдир. Минг афсуски, менга Ойбек билан етарли даражада мулоқотда бўлиш насиб этмади. Шунинг учун мен унинг шахсий одатларини, ички дунёсини етарлича тасаввур қилолмайман. Бироқ Ойбек билан бирга ўқиган Ҳомил Ёқубовга ва Субутой Долимовларнинг эслашларига қараганда, у техникумда талабалик вақтида ўқувчилар ўртасида жуда катта ҳурматга эга бўлган. У талабалар ичида ҳар нарсага қизиқувчанлиги билан ажралиб турган. У ғоятда ташаббускор бўлган — ҳар хил баҳслар, адабий кечалар, шеърхонликларга бош-қош бўлган. Ойбекни билганлар унинг ақл-заковати теран бўлганини айтишади. Шу билан бирга, унинг характерида ижтимоий адолат туйғуси кучли бўлган. Маълумки, ҳар қандай жамиятда ҳам ижтимоий адолатни барпо этмоқ учун кураш жуда катта шижоат ва жасоратни талаб қилади. Бундай одам кўп жиҳатдан кўкрагидаги юрагини суғуриб олиб, зулматда йўлдан адашган юртдошларига, қабиладошларига йўл кўрсатган афсонавий Данкони эслатади. Фақат Ойбек Данкодан фарқ қиларок, «социалистик зулмат»ни маърифат нури билан, ақл-заковат нури билан ёритмоқчи бўлган. Назаримда, ўшшайган бадқавоқ қоялар салтанатида уларнинг совуқ нигоҳларини писанд қилмай, бир сават оқ ҳарир гулларни қуёшга тутиб, нурга интилган наъматак тимсолида Ойбек ўзининг асл ниятини тасвирлаган. Бунинг учун эса ўша шароитда катта жасорат керак эди, ўзлигидан кечмай туриб, том маънода қаҳрамонлик йўлини тутмай туриб шундай тимсол яратишга журъат қилиш қийин эди. Унинг жасорати нечоғлик катта ва муҳим бўлганини тасаввур қилиш учун Ойбекнинг бошқа адиблар қаторида бутун умри давомида «занжирбанд шер» ҳолатида яшаганини, ҳар кун, ҳар соатда сайёднинг домига илиниш хавфи билан яшаганини эслаш кифоя. Вазият яна шу билан оғирлашганки, Ойбек яшаган муҳитда ҳукмрон кучлар қўрқув салтанатини барпо этганлар, ҳар бир одам хавотирда, таҳликада яшашга мажбур бўлган.

Одамлар ўртасидаги энг кучли инстинктлардан бири ўз ҳаётини сақлашга интилиш инстинктидир. Тоталитар тузум шароитида жамият ҳаётининг ҳамма жиҳатларини белгилайдиган муҳим туйғу қўрқувдир, қўрқув ҳар қандай одамни ҳам лоқайд қилиб қўяди. У теварак-атрофидаги ҳодисаларга бефарқ бўлиб қолади. Ҳаётда Шчедриннинг тангабалиғининг фалсафаси ёхуд «Синчалак»даги Эшоннинг отаси уқдирган: «қозиқнинг учи эмас, кети ҳам эмас, ўртаси бўлиб яшаш» ақидаси тантана қилади. Бу эса манқуртлик сари қўйилган биринчи қадамдир. У жуда қисқа фурсатда одамни карахт қилиб, уни фаолликдан маҳрум этади. Афсуски, шўролар замонида ўзбек халқи бу иллат билан жиддий заҳарланган эди. Фақат минглардан, юз минглардан биригина адолат йўлида унинг ҳимоясига бирор оғиз гап айтишга журъат топар эди. Шундай бўлгани учун Ойбекнинг шахсий ҳаётда соғлом адабиёт учун дадил кураши кишини ҳайрон қолдиради. Мен бу ўринда 1927 йили Чўлпон тўғрисидаги баҳсда Ойбекнинг ҳеч иккиланмасдан шоирни ҳимоя қилганини назарда тутяпман. Ўшанда Чўлпон очиқдан-очиқ «совет халқига ёт шоир», деб эълон қилинган эди. Уни «буржуа зиёлиларининг шоири» деб эълон қилишган. Ойбек уни ҳимоя қилади. Пушкинни мисол келтириб, адабиётнинг спецификасини эслатади, шеър ва шоирни теранроқ тушунишга, истеъдодни қадрлашга ундайди. Шунда Ойбек бор-йўғи 22 ёшда эди. Махсус органлар, эҳтимол, уни ёшлиги учун бир марта кечиргандирлар. Йўқ, бунга ишониб бўлмайди. Улар шунчаки арқонни узун ташлаб, бир йўла улгуржи ўлжа олишдан умидвор бўлган бўлишлари мумкин. Ўшанда Ўзбекистон компартиясининг биринчи котиби бўлмиш Акмал Икромов Ойбекни жиндай суяб ғоявий-сиёсий хатосини уқдириб ўтган эди. Бироқ бу адибга «сабоқ» бўлмайди. У «шаккоклик»ни давом эттиради. У 30-йилларнинг ўртасида «Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли» деган рисолани эълон қилади. Маълумки, 20-йилларнинг охири 30-йилларнинг бошларида бу буюк ижодкор ҳам аёвсиз танқид остида қолган эди.

Айниқса, ўша пайтда нуфузли партия идораларида хизмат қилган Сотти Ҳусайн «Ўтган кунлар» деган катта мақола ёзиб, «Ўтган кунлар»нинг соғ жойини қолдирмаган эди. Бироқ унинг мақоласи вулгар социология позициясидан ёзилган бўлиб нафақат Абдулла Қодирийни аёвсиз қоралаган, балки бутун адабиёт ривожини нотўғри йўлга солиб юборишга ҳам қодир эди. Ойбек нафақат Абдулла Қодирийни ҳимоя қилади, балки рак касалига ўхшаш адабиётни ҳалок этиши муқаррар бўлган вулгар социализмни ҳам аёвсиз фош қилади. Бунинг учун ҳам чуқур билим билан бирга катта жасорат ва фидойилик ҳам керак эди. Буларнинг бари айрим одамларимизнинг ғашини келтирмай қўймас эди. Ўзини ҳукмрон мафкуранинг соқчилари деб билган бу одамлар Ойбекка яширин душман сифатида қарашган ва унинг ишларига ҳар томонлама тўсқинлик қилишган. Натижада, у ишлардан кетишга мажбур бўлган, рафиқасининг арзимаган маошига тирикчилик қилиб, шундай шароитда «Қутлуғ қон» романини ёзиб тугатган. Ҳукмрон мафкура муҳиблари ҳатто «Қутлуғ қон»дан ҳам ғоявий иллат топишади — унга ёпишса-ёпишмаса инқилобчи Петров образини киритиб, уни Йўлчига устоз қилиб қўйишга мажбур этишади. 1937 — 38 йиллар шароитида Ойбек «дўстлари»нинг талабига ён беришга мажбур бўлади — натижада романда сўгалга ўхшаган совуқдан-совуқ бир боб пайдо бўлади.

Ойбекнинг жасорати, дадиллиги, адабиётга фидойи садоқати баъзи бир асарларни рўёбга чиқаришдаги саъй-ҳаракатларида ҳам кўринади. Яқинда таниқли шоир Рамз Бобожоннинг янги китоби чиқди. Унда шоир 60-йилларнинг сўнгидаги бир воқеани эслайди. У пайтларда Рамз Бобожон Ғафур Ғулом номидаги нашриётда директор бўлиб ишлаган йилларда бўлса керак — нашриётга «Тирик сатрлар»нинг қўлёзмаси келади. Китоб 20-йилларга бағишланган эди. Унда жадидлар ва «миллатчи» саналган шоирларнинг, шу жумладан, Фитрат ва Чўлпон ижодидан намуналар ҳам берилган эди. Бунақа «ғалвали» асарлар одатда тақриз қилинар, «хатолари» тузатилиб, кейин босишга рухсат бериларди. Китобни Ойбекка тақризга беришади. Ойбек ундаги мафкуравий баҳсли ўринлардан тап тортмай китобга ижобий тақриз беради. Китоб 1968 йили босилиб чиқади, афсуски, бу пайтда Ойбек ҳаётдан кўз юмган эди. Шундан фойдаланибми, йўқми, партия мутасаддилари китобни тарқатишни таъқиқлаб қўйишади. Бу мисол Ойбекнинг ҳақиқий адабиёт учун кураши умр бўйи давом этганини кўрсатади.

Ойбек ижодда шахсан ўзига тааллуқли масалаларда ҳам ақл бовар қилмайдиган даражада олижаноб эди. Унга ҳатто бир вақтлар ўзига ёмонлик қилган одамларнинг тагига сув қуйишга интилиш ҳам бегона бўлган. Мана, унинг ҳаётида рўй берган ва ҳозирга қадар ҳаммани ажаблантириб келган бир воқеа.

1946 йили «Навоий» романи мамлакатдаги энг юксак адабий мукофот билан тақдирланди. Ўша давр таомилига кўра, бундай асарлар мутлақо танқид қилинмасди, чунки ҳар қандай танқид «халқлар доҳийси»га тегиб кетиши мумкин эди. «Навоий» романи ҳам аввалига 3-4 йил ҳамма жойда мақтаб кўкларга кўтарилди. Кейин эса бирданига булутсиз осмонда чақмоқ чақнагандек, республика газетасида Ботир Файзиев деган одамнинг катта мақоласи босилди. Унда романда тасвирланган Биноий ва Навоий муносабатларини рўкач қилиб, муаллиф Ойбекни тожик халқига туҳмат қилишда айблаган эди. Унинг фикрича, Ойбек тожик ва ўзбек халқларининг тарихий дўстлигини бузиб кўрсатган ва ашаддий миллатчиликка йўл қўйган. Мақоладан кейин ғийбат ва бўҳтон қозони жўш уриб қайнай кетди — Ойбекнинг бошига қора булутлар ёғилди, Академияда, Ёзувчилар уюшмасида, яна бошқа баъзи ташкилотларда муҳокама устига муҳокамалар бўлди — кечагина лауреат, зўр истеъдод сифатида шуҳрат қанотида учиб юрган Ойбек бир зумда лойга қориб ташланди, сиёсий айбдор қилиб қўйилди. Бу эса қамоққа ва сургунга олиб борадиган йўл эди. Хуллас, Ойбек жуда оғир касалга учраб, йиқилиб қолади ва шу йиқилганича умрининг охиригача ўзига келолмайди. Унинг тили дудуқланиб, қўли қалам тутишга ярамай қолади. Бу мудҳиш воқеанинг илҳомчилари ва ташкилотчиларини Ойбекнинг рафиқаси Зарифа опа «Менинг Ойбегим» китобида батафсил ёритиб берган. Табиийки, жамоатчилик бу бўҳтонлар ярмаркасини бошлаб берган Ботир Файзиевни қаттиқ қоралади. Орадан йиллар ўтди — бу ғалваларнинг туҳматлиги аниқ бўлди, ҳақиқат тикланди. Лекин Ойбекнинг соғлиғи тикланмади. Бу ўринда Зарифа опанинг Ойбекка садоқати ва вафодорлигини таъкидлаб, уни алоҳида эҳтиром билан тилга олиб ўтиш керак. Зарифа опа беморнинг аҳволини имкон қадар енгиллатишга ҳаракат қилди, уни салкам ўн саккиз йил парвариш қилди ва бу билан чекланмади. Ойбекка тааллуқли ҳар қандай ҳужжатни, ҳар лахтак қоғозни авайлаб асради. Ойбекнинг кейинги асарлари Зарифа опанинг саъй-ҳаракатлари билан дунё юзини кўрди. Шу тариқа Ойбекнинг дастлабки 45 йиллик умри шундоқ ҳам осон кечмаган бўлса, сўнгги 15-16 йили турган-битгани жисмоний ва руҳий азобларга тўла бўлди.

Мен буни ўйлар эканман бошқа бир атоқли ўзбек ёзувчисининг аламлар бағрини тешиб ўтганда, ҳукмрон мафкура муҳиблларининг фаросатсизлигидан бўғилиб кетганда «Нега онам мени ёзувчи қилиб туғдийкин!» дея фиғон чеккани эсимга тушади. Ҳа, Ойбек кўп йиллар мобайнида ўз нурлари билан халқ қалбини чароғон қилиб келган гавҳар эди, бизнинг иккиюзламачи муҳитимиз туфайли, чинакам истеъдодларни оёқости қилган мудҳиш тартиблар туфайли бу гавҳар хира тортди.

Кейин янада қизиқ бир воқеа рўй берди. Кунлардан бирида кафедрамизга ранглари сўлғин бир одам кириб келди. Биз уни тузукроқ танимас эдик. У қўлтиғидаги семиз картон папкасини олар экан, бир томонга қараб туриб худди нимадандир пушаймон одамдек паст овозда ўзини таништирди. «Ботир Файзиевман. Ойбек ҳақида диссертация ёзган эдим. Шунга оқ йўл берсанглар...» Бу гапни эшитиб ҳаммамизнинг ғашимиз келди — у билан тузукроқ кўришмадик ҳам, ишини қўлига қайтариб бериб, бошқа жойга олиб боришни маслаҳат бердик. У тарвузи қўлтиғидан тушиб, ишини қўлтиқлаб чиқиб кетди. Шу кетганича ҳар хил илмий ташкилотларнинг эшигини қоқиб анчагина юрди. Халқ назаридан қолиш ёмон нарса экан. Ҳеч қаерда унга рўйхушлик беришмади. У боши берк кўчага кириб қолган эди. Биз — домлалар, илмий ходимлар, сирасини айтганда, унчалик бағритош одамлар эмасмиз. Лекин шунга қарамай Ойбекка нисбатан хоинлик қилган одамга муносабатимиз илимади-илимади. Ботир Файзиевни Ойбекнинг уйига Носир Фозилов бошлаб келибди. Ҳеч кимдан илтифот кўрмаган Ботир Файзиевнинг Ойбекнинг ўзидан ёрдам сўрашдан бошқа иложи қолмабди. Ойбек эса унинг ишига ижобий мулоҳазалар билдириб, тақриз ёзиб берибди. Носир Фозилов билан меҳмонни кузатиб чиққан Ойбек ҳовлида кийик билан бўри боласи ёнма-ён турганини кўрибди ва дудуқланиб «Одам... ҳам шунақа бўри билан ёнма-ён туради», дебди. Хуллас, ҳар нима бўлганда ҳам, Ойбек унинг гуноҳидан ўтиб ижобий тақриз берганидан кейин, кўп ўтмай, Ботир Файзиев диссертациясини ҳимоя қилиб олди. Бироқ ҳимоя қилгани билан унинг бири икки бўлиб қолгани йўқ. Шунақа — халқ назаридан қолиш ёмон бўлар экан, бунақа одамнинг ўнгарилиши жуда қийин бўлар экан.

Ўшанда анча вақтгача мен Ойбек аканинг нега бу одамнинг гуноҳини кечиргани сабабини англаёлмай юрдим. Менга қолса, шахсан мен уни кечира олмасдим. Лекин Ойбек ака мен эмас, Ойбек ака-да. Эҳтимол, у Толстойнинг «Ёвузликка ёвузлик билан жавоб берма», деган ақидасига амал қилгандир. Ҳар ҳолда, кейинроқ ўйлаб қарасам, бировнинг гуноҳидан ўтган Ойбек ака янада олижаноброқ ва салобатлироқ кўриниб кетди. Албатта, Ойбек Ботир Файзиевнинг бу можаролар ташкилотчиси эмас, оддий бир ижрочиси бўлганини яхши билган ва шунинг учун у билан олишиб ўтиришни эп кўрмаган. Ҳар ҳолда, Ойбекнинг кечиримлилиги ва олижаноблиги унинг том маънодаги бағрикенг, сержаховат инсон эканидан далолат бериб турибди. Бу билан буюк адиб одамларга яна бир карра олижанобликдан сабоқ берди.

Ойбек ака шунақа қийин замонда ҳаёт кечирган эди. Унинг карвони, шоир айтгандек, итлар галаси орасидан ўтган эди. Ойбек яшаган муҳит талантли одамларни чиқиштирмайдиган, тилли-забонлиларни ёқтирмайдиган, фақат мутелар ва лаганбардорларга, чақимчилар ва ҳасадгўйларга кенг йўл очиб қўйган муҳит эди. Бу муҳитда яшаган заифроқ одамлар ундан бошдан оёқ жирканч иллатларга бурканиб чиққан эди. Фақат Ойбекка ўхшаган қалби тоза, энг юксак даражадаги инсонийлик мақомига эга бўлган олижаноб инсонгина бу муҳит иллатларини юқтирмаган. Нопоклар ичида покиза қолиш ҳам улуғликнинг белгисидир.

Шундай қилиб, Ойбек истеъдод учун унча қулай бўлмаган оғир замонларда яшаган бўлса-да, энг мураккаб талатўплар орасида ҳам, мудҳиш қирғинбаротлар шароитида ҳам инсон ўзининг инсоний қадр-қимматларини сақлаб қолиши мумкин эканини ва бу фақат унинг ўзигагина боғлиқ эканини исбот қилди.

Мен бу гал шифохонада умримдаги энг оғир кунларимни ўтказдим. Охир-кети кўринмайдиган оғриқли дардчил тунларда неча марталаб ажалнинг кўзига қарадим ва бу гал ҳам чоҳ лабидан омон қайтдим. Энди ўйласам, бунга адабиётни, адабиёт дунёсидаги тозалик ва покликни ўйлаганим ҳам сабаб бўлдимикин? Ўша оғир кунларда менинг қай бир сифатим ёқиб қолган бўлса, Ойбек домланинг ўлмас руҳи менга мадад берган бўлса ажаб эмас.

Дилором ИСМОИЛОВА

СЕН КУЗДАЙ ГЎЗАЛСАН

* * *

Ғужум-ғужум дарахтнинг
Япроқлари олтиндан,
Мезондек маржон таққан
Куз дамлари — олтин дам.
Боғларга кийиб кирган
Куз ковуши олтиндан,
Шамолда пирпирайди
Барглар гўё олтин шам.
Ғужум-ғужум дарахтнинг
Сояларида бирдам
Ўтириб тоқат қолмади,
Кўзларингда кўриб нам.
Сени соғиндим жуда,
Юрагимдаги санам.
Ғужум-ғужум дарахтнинг
Япроқлари олтиндан.

ЮРАГИМ — ДУТОР

Овозсиз йиғлайди бу тошлар,
Индамай тош отар бу тошлар.
Юрагин тош қилган бу тошлар,
Юрагим доғ қилган бу тошлар.
Йўлларда думалаб ётади,
Кераксиз, юраксиз бу тошлар.
Оёғим қонатиб юборса агар,
Сирларимни сотиб юборса агар,
Ҳеч, хафа бўлмайман, оҳиста дейман:
Мени соғинибди зериккан тошлар.
Кераксиз, юраксиз бу тошлар,
Юрагимни тимдала бошлар.
У ҳам ўзимиздек, бир ўзбекча бор,
Баъзан бошчасига дўппи келар тор.
Юрагимни чалинг, юрагим — дутор,
Қўлингиз қонашдан қўрқмасангиз гар.
Тинмай чалаверинг, тинмай чалингиз
Юрагимга етса, агар қўлингиз.

СОЧИНГ ТЎЛҚИНИДА

Не истасам топдим мен сендан,
Юзинг — ой, сочинг — тун, лабинг — гул.
Сувдаги олмадек оқади,
Сочинг тўлқинида бу кўнгил.

Қароғинг юлдузлар осмони,
Сен қўшиқ, сен қуйсан, ғазалсан.
Нимаки, нимайки бўлса ҳам,
Сен куздай гўзалсан, гўзалсан.

ИЛОН ҚИЗ

Илондек аврадинг, тинмадинг,
Илондек чақмасдан қўймадинг,
Ёки сен қонимга тўймадинг,
Нега кетаяпсан, илон қиз?

Қаршимда илондек тўлғониб,
Васлимга тўйсангчи сен қониб,
Мен мағлуб, сен маккор, сен ғолиб,
Илон қиз, илон қиз, илон қиз.

ЗУБАЙДАГА

Бу йўлларнинг қисмати оғир,
Бу йўлларда ҳаловат қайда.
Совқотдингми аёзларида,
Сўзларимга исин, Зубайда.

Ўтирибсан маъюс, паришон.
Тоқатларинг бўлиниб майда.
Кел, офтобинг бўлайин сенинг
Кўзларимга исин, Зубайда.

Хаёл — рўмол, бир учи унинг
Самарқандда ҳилпираб турар.
Шеъриятни севган юраклар
Ишонч билан оҳиста урар.

Ўтиб кетар қишнинг заҳри ҳам,
Ортда қолар сен чеккан қийноқ.
Лабларингга илиб табассум,
Кўтарилар чечаклар — байроқ.
Баҳор келар бир кун, Зубайда.

УМИДВОРЛИК

Елларда гуноҳ йўқ, гуноҳсиз еллар,
Қайтади бир куни остона ҳатлаб.
Оташин кўксимга бардошни босиб,
Қўйибман-ку соғинч хатларин тахлаб.

Мана бу мактублар — кўзлариминики,
Буниси юракдан ҳар кун келган хат.
Шамолим, сен уни сочиб ташлагин,
Мактубга кутганинг келади, деб айт.

Элчим, ўйларимдан бўлдингми қувғин,
Нега дарахт тилин туфлаб ташлади.
Қуёш гўё шамол кўтарган хазон,
Секин-секин ерга туша бошлади.

Кўзларим тикилар йўлга умидвор,
Пайт келиб дийдамдан тикилар бахтлар.
Елларда гуноҳ йўқ, улар бир куни,
Қайтади уйимга остона ҳатлаб.

СЕНИ КЎРГИМ КЕЛЯПТИ

Гулларнинг бир тоза юзига қараб,
Шабнамлар ярашган кўзига қараб,
Тараттан бўйига, ўзига қараб,
Кўргим келиб кетди, сени ҳам.

Тиқилинч шаҳарда топмадим ошно,
Кенгликларга чиқиб кетдим, ҳувайдо,
Қароқларим садр тепар, вовайло,
Кўргим келаяпти сени жуда ҳам.

Осмонни синдириб ташлар қалдироқ,
Дарахтлар қўлини босади титроқ.
Саволдай лопиллаб ёнади чироқ,
Кўргим келаяпти сени жуда ҳам.

Неча минг кўз билан тўқнашди кўзим,
Қиёсинг тополмай тўкилар бўзим,
Умримни кўзингга жойлаган ўзим,
Умримга термулиб тургим келяпти,
Мен сени жуда ҳам кўргим келяпти.

СИЗНИ СОҒИНГАНДА

Куз ўтмоқда, кузак ўтмоқда,
Эшигимни қоқиб бетиним.
Юрагимни соғинч тилмоқда,
Кўзларимга ёш келар лим-лим.

Совуқ елнинг совуқ тафтида,
Шалдирайди сарғайган барглар.
Дарахтларнинг бўйига боқиб,
Янгиланар қалбдаги дардлар.

Бу бепаён табаррук ерда,
Ҳар нарсанинг бор экан чеки.
Ғуссалардан хам бўлар бошим,
Сен қолдирган ғамларни чекиб.

Денгизларнинг қирғоғи бордур,
Осмони бор, кўнгли тўқ экан.
Лек дунёда, азиз ОНАЖОН,
Соғинчларнинг чеки йўқ экан.

Куз ўтмоқда...

ДОИМИЙ ҲАМРОҲ

Яқинда «Маънавият» нашриётида шоир ва таржимон Носир Муҳаммаднинг улуғ мутафаккир Алишер Навоий асарлари мутолааси жараёнида туғилган фикр-мулоҳазалари, ўзига хос хулосаларини жамлаган «Анқони маҳрам қилдингиз» номли рисоласи чоп этилди. Рисоладаги «Навоий мутолааси», «Шоирнинг буюк жасорати», «Навоий шатранж ўйнаганми?», «Таворуд нима?» сарлавҳали ўнлаб мақолалар, кузатишларда муаллиф ўз мулоҳазаларини бирида илмий, бирида бадиий мантиқ билан далиллашга уринган. Н.Муҳаммаднинг «Девони фоний»дан қилган таржималаридан намуналар ҳам рисоладан жой олган.

Нашрнинг масъул муҳаррири навоийшунос Султонмурод Олимов «Сўз устозига шогирдлик» сарлавҳали сўзбошисида рисоланинг мазмун-мундарижасини шундай таърифлайди: «Навоийни англаш, унинг асарлари мағзини чақишга уриниш фақат навоийшуносниnггина вазифаси эмас... Шоир Носир Муҳаммаднинг ушбу китобчаси ҳам йиллар мобайнида Навоийни ўқиб, ўрганиш жараёнидаги кузатиш-қиёслаш, таҳлил-муҳокамалари натижасида туғилган фикр-мулоҳаза, ҳукм-хулосалари тарзида қоғозга тушган».

Рисолани ўқиш жараёнида муаллифнинг буюк шоир мероси мутолаасида аниқлаштирган нуқталарни, айрим байт ёхуд парча моҳиятини қай тарзда тушуниб талқин этганини кузатасиз. Ушбу нашр Навоий ижоди мутолаасига ҳавасманд китобхонларда қизиқиш уйғотиши тайин.

«Анқони маҳрам қилдингиз» рисоласи уч минг нусхада чоп этилган. Муҳаррир У.Қўчқор. Нашрни мусаввир М.Аглямов безаган.

Яхши шеърнинг жозибаси маълум нарсаларнинг номаълум қирраларини шишанинг тиниқлигидай кўзни қувонтириб, идрокни уйғотиб очиб беришида. Масалан, «Суфлёр» шеърида шоир Ўроз Ҳайдар шундай ёзади:

Жуда оғир
шивирлаб яшаш,
Хусусан, ой
шивирлагандай.
Сўзни унсиз узлуксиз ямлаш
Туюлар қор ғичирлагандай.

Тўкилади олма гулидай
Лабларидан
баҳайбат шивир.
Кўзларида синиб ётар най,
Вужудидан юраги оғир.

Табиийки, бу сатрлардан журъатга мустар киши ҳолати кўз олдимизга келади. Унинг най синиб ётган кўзлари кишида ачиниш туйғусини уйғотади... Аслида ҳам яхши шеър ўқувчини ўзига қайтаради — кўрган-билганларини туйғулари кўмагида қайта қалбдан ўтказиб, теранроқ мушоҳада этишга ундайди.

Ана шундай шеърлар истеъдодли шоир Ўроз Ҳайдарнинг ўтган йили «Янги аср авлоди» нашриётида чоп этилган «Оқ соя» номли китобида анчагина. Бунгача унинг «Қуёш ўтови», «Куйловчи тошлар», «Ҳазилкаш қиш», «Ёвузлик сиртмоғи» сингари китоблари чоп этилган. «Оқ соя»га жамланган содда, самимий, фикрчан шеърлар ўқувчини теварак-атрофга тийрак боқишга, ўтаётган кунлар тароватини ҳис этишга, умр ва тириклик борасида мушоҳада юритишга ундайди.

Нашрга Н.Нарзуллаев муҳаррирлик қилган. Уни мусаввир А.Сатторов безаган.

БАҲС

НОЁБ СЎЗЛАР ПОЭЗИЯСИ

Иброҳим ҒАФУРОВ

Бу жаҳон айвонида
Ўтолмадим қир оша.
Юрагим майдонида
Тугамайди томоша.

Салим АШУР

Ижодкорларда кам қўлланилган ёки умуман тилнинг жонли амалиётидан қолган, истеъмолдан чиқиб кетган деймиз ёки ноёб шевалардагина яшаётган сўзларни матн муҳораба майдонига олиб киришга кучли майллар, ишқибозликлар — ўз бадиий лафз оламини бойитиш, жозибали қилишга интилишлар бадиий маҳоратнинг бир кўрсаткичи сифатида амал қилиб келади. Камёб, айрим ҳолларда эса кейинги даврлар ижодий амалиётида ҳеч ким ишлатмаган, билмаган, дуч келмаган сўзларни матнда қўллашнинг ўзига хос жозибаси, романтикаси, мафтункорлиги бор, албатта.

Ижод психологиясида буни ноёб сўз соғинчи, деб айтиш мумкин. Бу ижодда наслий аломатлар — атавизмнинг юзага чиқишга — кутилмаган ерда ва кутилмаган ҳолларда юзага чиқишига жуда ҳам ўхшаб кетади.

Ноёб сўзлар инсон онгининг ост қатламлари, пучмоқларида (онгости) жуда чуқур кўмилиб яшайди. Маълум бир шароитда ва маълум бир пайтда, маълум бир ҳолатлар, воқеалар, ассоциатив боғланишлар таъсирида у баногоҳ юзага чиқиши ва муаллифни шошириб қўйиши мумкин. Яқингинада босилган адабий намуналардан мисол. Икром Отамурод бир шеърида хоксор одамларни таърифлаб ва уларга ўз симпатиясини ифодалаб келади-да, ёзади:

Ройлари йўқ даврозанон бўлишга,
бардорлик қилишмас чизилиб...

Бу ерда ижодкор сўзларни умум қабул қилинган қоидалар асосида эмас, ўз ижодкор хоҳиши кўтарган ва буюрганча ёзади. "Рой" — хоҳиш, лекин у қабул қилинган луғатларимизда "раъй" тарзида ёзилади. Эҳтимол, жонли сўзлашувда "рой" ҳам дейилса. "Чизилиб" ҳақида ҳам худди шундай дейиш мумкин. "Тизмоқ" ва "чизмоқ"дан ўзбек тили жуда кўп анвойи сўзлар ясайди. Уларнинг бир-бирларидан нозик фарқлари ҳам, нозик маънодошликлари ҳам кузатилади. Шунинг учун луғатларда "чизилишиб"ни — "тизилишиб" деб ва "тизилишиб"ни — "чизилишиб" деб "таржима" қиладилар, изоҳлайдилар. Лекин аслида тизмоқнинг маъноси чизмоқникидан бўлак. Парчадаги "чизилишиб" асли тизилишиб деган маънони англатади.

Аммо "давразанон" қайси шева, қайси луғатда қайд этилдийкан? Унинг маъносини қаердан қидирсак бўлади? Агар, чамаси, икки қисмдан иборат мураккаб сўзни "давра" ва "занон"га ажратсак, "занон" — хотинлар деган маънони англатса, унда даврагули бўлишга интиладиган хотинлар деган маъно келиб чиқади. Унда хоксор одамлар давраларнинг ўртасига тушиб ўзларини кўз-кўз қилишни истамайдилар, бунга уларнинг хоҳишлари йўқ, деган маъно кўзда тутилган бўлади. Энди "бардорлик қилишмас чизилиб" деган сатрнинг маъносини тушуниб олишимиз қолади. Бардор — чамаси "кўтарувчи" маъносида. "Алпомиш" орқали бу сўз "бардор-бардор қилмоқ" шаклида икки жилдли изоҳли луғатимизга ҳам кириб келган. Лекин "бардор" шаклида алоҳида қайд этилмаган. Ижодкор сатрда уни ноёб шаклда қўллайди. Андак маъно қоронғилиги ҳам йўқ эмас. Нимани "бардор" қилишмас? — деган саволга жавоб йўқ. Асли "бардор" мустақил сўз тарзида эмас, балки "яловбардор" (илк бора Ғафур Ғулом томонидан машҳур шеърида оммалаштирилган), "лаганбардор", "жиловбардор" каби мураккаб сўзларга бирикиб келади. Луғатларда унинг "тутиб туриш", "ушлаб туриш", "қўллаб туриш" сингари маъноларни англатиши мумкинлиги айтиб ўтилган. У яна "қўлма-қўл" деган маънони ҳам англатади. Ижодкор ўзи таърифлаётган хоксор одамлар бирон-бир нарсалар ёки кимсаларни "кўтар-кўтар" қилишмайди, ҳуда-беҳуда ялтоқланаверишмайди, одамни уялтирадиган даражада ўзларини ерга уриб хушомадгўйлик қилишмайди, демоқчи бўлади. Лекин муаллиф кўзда тутган ушбу маънони, айниқса, ҳозирги замон ўқувчиси узоқ қидириб топишига тўғри келади. Лекин эндиги тезкор ахборот асрида қайси ёшнинг бунга вақти ва тоқати бор? Бир қадам нарида уни компьютерлар, интернет хабарлари қучоқ очиб кутиб, чорлаб турибди ахир! Шу шеърнинг ўзида яна қуйидаги сатрларга дуч келамиз:

Юрагимга қададим бўзни.
синонлар бўғзимга тиқилди...

Бунгача биз шеър қаҳрамонининг ўзини йўлларга топширгани, умри батамом йўлларга тўкилгани ҳақида хабардор бўлган эдик. Шундан сўнг ўша маънони янада кучайтириш учун бу сатрлар туғилади. Аммо кўриб турганимиз парчада "бўз" қайси маънода келдийкан? Яна луғатларга мурожаат қиламиз. Уларда жуда бой тилимиздаги тўрт турли "бўз" қайд этилган ва тушунтирилган: бўз — мато; бўз — ранг, тус; (бўз от, бўздай оқарди); бўз — қўриққа ташлаб қўйилган ер (бўз бола — ғўр ўсмир); бўз — ўсимлик тури (бўз ўт).

Гап шеър қаҳрамонининг йўлларда ўтаётган, қийинчиликлар ичида кечаётган умри ҳақида бораётгани учун унга мантиқан тақир, ёввойи, бўз ерлар деган фикр яқинлашиб боради. Агар мабодо шундай бўлса, унда ўқувчини "қадамоқ" феъли ўйлантириб қўяди. Юракка бўзни қадаш, яъни тақиш ёки санчиб қўйиш... Қаҳрамон тамомила беҳосил, қуруқ, бефойда нарсаларни кўксимга, юрагим мулкига йиғишга мажбур бўлдим, демоқчи бўдимикан? Фаразан шу маънода тўхтасак (албатта, келтирилаётган сўзларнинг асл маъноларини зўрлаш орқалигина балки мумкиндир...) Энди бизга шеърда қўлланган **"синон"** сўзини англаб олишимиз қолади. Шуни ҳам айтиб ўтайликки, тил ва бадиий образлаш йўл-йўриғи, табиати қоидаларини теран тушунадиган кишилар, эҳтимол, ижодкор назарда тутган маъноларни қийналмай топиб олишар. Лекин шеърлар оммавий адабиёт газетаси орқали кенг ўқувчиларга тақдим этилаётгани учун тушуниб олишга интилишимиз табиий ҳол, деб қараймиз. Бадиий адабиёт, аввало, тушунарли бўлиш орқали ўқувчиларнинг сезгилари ва ҳиссиётларига, қолаверса, ақл-идрокига, фаҳмгузарлигига таъсир ўтказади. Акс ҳолда, асар муаллифнинг ўзидан ўзгага қимматли бўлмай қолади. Адабиёт тушуниш, тушунча бериш учун яратилади ва нашр этилади. "Бўз қадаш" ҳақидаги тушунчаларимизни мухтасар қилиб, энди мисолдаги **"синонлар"**га тўхталайлик. Яна бу ўринда биринчи қатордаги **"бўз"** билан кейинги қатордаги **"бўғиз"** ўртасида оҳангдошлик ҳосил қилинаётганига ҳам эътибор қаратиб ўтайлик. Аммо гап **"синонлар"**да. **"Синон"** сўзи икки жилдли ўзбек изоҳли луғатига кирмаган. Лекин Навоий уни бир неча ўринларда қўллаган. Навоий луғатида келтирилишича, **"синон"** — найза ва унинг учини ва яна маҳбубанинг киприкларини билдиради. Навоий найза кўтариб жангга кирадиган жангчини **"синонвар"**, яъни найзадор дейди. Навоийдан ушбу тушунчани олганимиздан сўнг замонавий ижодкорнинг қайси маънони кузатгани англашилади. Ижодкор "найзалар бўғзимга тиқилди", деб бемалол ишлатиши ва кўзланган маънони ифодалаши мумкин эди-ку. Лекин бунда чамаси маъно жўнлашиб, одмилашиб қоладигандай туюлади унга. **"Синонлар"** эса ҳам жарангдор, ҳам кутилмаган, ҳам ҳали бошқа шоирлар ишлатмаган, оригинал... Энг муҳими, шу муаллифнинг дунёни қабул қилиш ва тушунтириш услуби ва йўриғига жуда мос. Аммо ўқувчи қийналади-да. Тарихий маданий ёдгорликларимизда **"синон"**га икки томчи сувдек ўхшаб кетадиган **"сунан"** сўзи ҳам қўлланган. Чунончи, Термизийнинг "Сунани Термизий" китоби нашр этилди. Бундаги **"сунан"** — йўл маъносида. Масалан, пайғамбарлар йўли. Таҳлил қилинаётган шеърда сўз йўл ва йўл босаётган одам ҳақида бораётгани учун хаёл **"сунан"**га ҳам кетади. Яъни таъбир жоиз бўлса: йўллар бўғзимга тиқилди. Хўш, ниҳоят, тиканлармикан ёки йўллармикан бораётган одамнинг бўғзига тиқилган? Қайси бири олижаноб? Танлаб олиш яна ўша машҳур қоидага: ўқувчига қолади. Биз кўп нарсаларни ўқувчи фаҳмига қолдиришни яхши кўрамиз, ахир!

Икром Отамурод кўп изланадиган ижодкор. Унинг ушбу туркумдаги яна бир бандини бирга ўқийлик:

Шаҳар бирубирдай шовқин, талотўп,
ҳабис ҳоллар кезар суйкалиб, тайиб.
Онам сукунатдан қувват олди ҳўб,
руҳланди Касбининг ёдида ғайиб.

Бу ердаги ноёб сўзлар ва улар орқали ифодаланмоқчи бўлган ноёб маъноларни уқиб олиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Шунингдек, яна ушбу туркумда "гард сина", "тавин", "симаман", "қайрона-қайрона", "тайрона-тайрона", "айсуслар", "ҳаворлаб", "зўраб" сингари камёб сўзлар ва ё сўз ясамалари учрайдики, луғат ахтариб уларни топиш ва маъноларидан баҳрадор бўлиш мушкул. Контакт тугмалари ишдан чиққан.

Икром шу каби сўз издиҳомлари ичида яшайди. Айб эмас. Лекин ноёб сўзлар, ибораларни қўллашда поэтик меъёрни сақлаш бу ҳам бадиийлик ҳамда эстетик диднинг жуда муҳим элементи. Бусиз бадиият талафотга гирифтор бўлади.

Кутилмаган сўз кутилмаганда туғилади. Шундай бир ҳолат, кайфият, ўрин келадики, хотиранинг аллақайси унут сирдонларидан у пайдо бўлади. Шеърнинг ҳужайрасига жиз этиб ёпишади. Доғи ўтиб, қаттиқ тутаб, доғулига айланаётган товадаги ёғга жаз ташланса, худди шундай жизиллайди ва жазавага тушиб товани чир айланади. Ёки гулханга эски тўнка ташласангиз, чарсиллаб учқунлар сачратиб, этак, қўлларингизни куйдиради. Чарсиллаб ёпишган учқунни дарров олиб ташлай олмайсиз. Даҳватан анча питирлайсиз. Худди пишиқчиликда кўйлагингиз ичига жиззаки ари кириб олгандай.

Кутилмаган ноёб сўз маданий муҳит, маълум йўналишдаги изчил интеллектуал тарбия, қарашлар, поэтик майлларнинг маҳсули бўлиб ҳам кўринади. Бир шарти: ўзини бадиий, семантик оқласагина...

Қашқадарёда Рустам Очил деган сув иншоотлари устасини билмаган одам йўқ. Ёши ҳам олтмишларни қоралаган. Бутун Қашқадарё чўлларининг бепоён ва ҳеч тинмағур илҳоми шу одамда. У бизни Таллимаржон ва унинг гирдогирдида шиғалаб ястаниб ётган, одамнинг юрагини бехос гумиртириб юборадиган чўллар, ярим саҳроларни кезарди. Чўлдан ҳам кенгроқ бу кишини ана шунда яқинроқдан билдик. Саховатли булут қандай ёмғир ёқса, денгиз бағрида етилган булутдан дўл қандай шиддат билан дўлласа, Рустам Очилдан ҳам шеър шундай ёғилади. Чўл каби шеърнинг ҳам охири кўринмайди. Шеър ёзмаса, айтмаса, ҳамма нарсаларни шеърга солмаса, асло туролмайдиган одам! Қарангки, унинг икки салмоқли шеър китоблари чиққан. У ҳеч нарсани даъво қилмайди. Фақат жону тани шеър! Шеърий сўз! Рустам Очил ҳам Икром каби Қашқадарё фарзанди. Фарзанд бўлганда ҳам недай фарзанд! Лекин шеърлари шунчалар содда, шунчалар халқона. Соддаликда бу шеърларни буғдой донига ёки икки тованинг ўртасида пишган чўпонларнинг кўмач нонига ўхшатиш мумкин. Умр бўйи чўлларда уларга оби ҳаёт таратиб юрган бу ажойиб инсон одамлар ичида бўлиб, не-не сўз жавоҳирларига дуч келганийкан. Бунга заррача шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Боз устига Қашқадарё лаҳжалари, шевалари беҳад бой ва не-не кутилмаган, ҳали бирон-бир шоир тутиб кўрмаган сўз хазиналарининг дурдоналари дурланиб ётади бу ерларда! Лекин Рустам Очилнинг шеърларида уларга дуч келмайсиз. Рустам Очил ўта содда, ўта тушунарли ёзади. Заррача тушунарсиз бўлган ҳар қандай ноёб сўздан қочади. Бу жуда сезилиб туради. Икромнинг бутунлай тескариси. Икром қайси шеърининг бўлмасин, бирон қатига ноёб, кутилмаган сўз чатиб, сачратиб учқунлатиб қўймаса, илҳоми ва қаламидан сира рози бўлмайди.

Аммо ноёб сўз қўллашнинг ўз андозаси, Алийбег Рустамийча ўз адаб-одоби бор. Айтайлик, динда, фалсафа, эстетика, маънавиятда андоза бўлганидек, шеърий санъатлар, шеър фанида ҳам андозалар, меъёрлар мавжуд ва уларни ҳеч ким бекор қилган эмас.

Бизга қолса, шеърий талантнинг тўқсон тўққиз фоизи — бу **фаросат**, **андоза**, **оҳанг** ва **сўз туйғусидир**. Шакл бор экан, булар бўлади. Ушбу тўрт нарса мавжуд бўлсагина шеър, гўзаллик, поэтика устида сўзлаш, муҳокама, таҳлил юритиш мумкин. Акс ҳолда қоғоз қоралашдан не мурод?

Ўқувчиларга сир ё нотаниш нарса эмас. Баъзи шеърларни қарасангиз, бари ноёб сўзлар! Худди камёб сўзлар луғати дейсиз! Сўзлар, ташбеҳлар, ундовлар, кўп нуқталар чатирлаб ёғилади, ҳамма нарса бордек. Лекин асл шеър йўқ. Андоза, фаросат, гўзаллик бундай шеърларнинг яқинига йўламай қуйганга ўхшайди. Улар ўрнини аллақандай нотайин архаизмга майллар эгаллаган, айрим ҳолларда бу нарсалар қайсарликка айланиб кетган (мен шундай ёзаман, шундай ёзишга эрким, ҳақим бор). Лекин бадиий фаросат йўқлигини, эстетик ўзбилармонликни меъёр даражасига кўтариб, уни услубнинг оригиналлиги деб талқин қилиш антиэстетикагагина олиб бориши мумкин. Бадиятда қоидасизлик унинг таназзулидан бошқа нарса эмас. Ҳақиқий ижодий таназзулни авангард ёки модернининг бўйнига ҳам ағдариш ҳалол гап бўлолмайди.

Шеъриятга тийрак талабчанлик билан ёндашишга интилаётган Эргаш Очилнинг бир мақоласида **ойни песга** ўхшатилгани мисоли келтирилади. Бу онамиз табиатга ҳам, зимистон кечаларимизни сирли шуълаларига ғарқ қиладиган ойга ҳам ғирт туҳмат. Ойнинг тили бўлса, бундай троп учун уни тўқиганни қарғаган бўларди. Модерн бу эмас. Авангарднинг ҳам, модернининг ҳам ўз буюк мантиқсизликдаги мантиқлари ҳаракат қилади. Баъзи бирлар сиёсатда демократияни ниқоб қилганларидай, айримлар бадиий ижод соҳаларида модерн ёки авангардни унинг чексиз буюк табиатини билмаган, англамаган ҳолда ниқоб қилишга уринадилар. Бу ғоятда ожизона ва ачинарли ҳолдир.

Навоий, Лутфий, Саккокий, Атоий — бари беҳад ноёб, тотал ноёб сўзлар ва услублар! Улар замирида не-не мазмундорлик, маънодорлик, фасоҳатлар тўлқинланади. Улар сўзларни нақадар эъзозлайдилар ва нақадар ўз ўрнидагина қўллайдилар. Уларнинг матнлари нозик дидли фазлшунослик учун чексиз имкониятлар очади. Лекин билим етарли бўлмаса, фазлшунослик ўрнига **фазлфурушлик** урчийди (дарвоқе, **фазлфурушлик** тушунчасини истеъмолга академик Алийбег Рустамий олиб кирди).

Ўсмирлик чоғларимизда Ғафур Ғуломнинг "Чин арафа", "Куз келди", "Вақт", "Аввал ўқи" сингари ифрот кўтаринки шеърларини беҳад севиб ўқирдик. Улардаги юксак мазмундан ташқари "арғанун", "лолагун", "зилу бам", "чалишмоқ", "гулгун", "атан", "айҳаннос", "ҳумоюн", "сарзамин"га ўхшаш сўзларнинг маъносини билмасак ҳам, юксак маданият қатори жойлашаётганлиги, улар улвий шеър саройини буюк бир санъат ва мазмундорлик билан порлантириб, катта поэтик миқёслар яратаётганлигини, гўзал оҳангдорликни болалик, маъсумлик юраги билан сезиб, илғаб турардик:

Қўшнидан келарса жаранглаган сас,
ҳушингни элитар ишқнинг ғаммози.
Тентагим, бу қизнинг кулгуси эмас,
жонон пиёланинг янгроқ овози —

деса, шоир мурожаат этаётган биз тентаклар бу сўзлардан чинакамига "жинни" бўлиб юрардик. Биронтамиз **"ғаммоз"** нималигини билмасдик. Лекин ҳаммамиз **ғаммознинг** сеҳрида эдик. Унинг **фитна, алдоқ** каби маънолари борлигини кейин билдик. Навоий бу сўзни қўллаган экан. Навоий қўллаган ҳар бир сўз ўзбек поэтик арсеналига кирган ва истеъмол қобилиятига эга бўлган ҳисобланади. Ғафур Ғулом бир чеккаси биз мурғакларни мумтоз шеъриятга, Навоий, Лутфийга йўллаётган экан. Кўринг, **"ғаммоз"** шеърда қанчалар ўз ўрнини топган ва худди қуёш каби чарақлаб турибди.

Ҳозирги янги ўзбек алифбосида ўқиётган ёш ўғил-қизлар мактабда Эркин Воҳидовнинг "Ўзбегим" қасидасини ёд оладилар. Қасида ёдлашга осон, ўта жарангдор. Унинг матнида **"пинҳон"**, **"Ўзлуқ"**, **"Тархон"**, **"қоон"**, **"чашми гирён"**, **"тийри камон"**, **"мулки торож"**, **"Зардушт"**, **"буддий"**, **"одамийлик дини"**, **"кавкабистон"**, **"осмон тоқи"**, **"сайм тан"**, **"муқимлик"**, **"захм"**, **"тийра шом"** сингари ноёб сўзлар, тушунчалар, иборалар қўлланган. Уларни ўн-ўн икки яшар ашаддий компьютершунос ўғил-қизлар қандай тушунадилар, қандай қабул қиладилар. Қасиданинг улуғвор оҳанги уларни беихтиёр ўз қудратли тўлқинлари бағрига олиб ортидан эргаштириб кетади. Улуғвор тарихий-миллий ранг касб этган сўзларни қасиданинг умумий кўтаринки руҳи талаб ва тақозо этади. **"Мен буюк юрт ўғлидурман, мен башар фарзандиман"** деган жуда катта инсоний тушунча ва эътиқод шуни тақозо қилади. **"Олам узра номи кетганлик"** шундай юксак поэтик фасоҳатни талаб қилади. Шоир бу улкан поэтик мақомдаги шеърни бир кун келиб, ниҳоят мустақиллик бўлиб, болалар мактабларда ўқиб ёд олиб юришади, деб ёзган эмас. Бу умуммиллатга ва унинг миллий ғурурига қаратилган шеър. Шоир ёш бўғинга тушунарли бўлишни мақсад қилиб қўйиб, ўзининг образлаш дунёсини чекламаган. **Ўзбегим** бунда юксак ментал поэтик образ-тушунчага айланган. Шунинг учун янги замон ўғил-қизларига ғоятда баракали поэтик, эстетик таъсир кўрсатади. Уч яшар Алишер "Мантиқут-тайр"ни ёдлаб, унга ошиқу беқарор бўлганда, ўн бир яшар еттинчи синф ўқувчиси Муҳаббат "Ўзбегим"ни ёдлолмасин ва тушунолмасинми? Катта бадиий ижодда катта ва юксак бадиий универсалийлар ҳаракат қилади. Қаранг, Эркин Воҳидовнинг замонавий тафаккурида "темиртан даҳолар", "Вируслар" каби (қолаверса, бунгача махсус тор доирада истеъмолда бўлган сўз ва тушунчалар) сўзлар даврнинг жуда характерли ҳодисаларини шоирона универсалий даражасига кўтарди. Сўз-тушунчалар ўта таъсирчан поэтик-ҳаётий образга айланди.

Бугунги шеъриятнинг дунёларида кезаркан, Абдулла Шер, Шукур Қурбон, Чоршамъ, Қутлибека Раҳимбоева, Тоҳир Қаҳҳор, Ибодат Ражабова сингари шоирларнинг лафзи тоза шеърлари биз эскичароқ кишиларга худди мақом селидай бошқачароқ таъсир қилади. Улардаги ноёблик ўрни-ўрни билан ҳақиқий ноёблик каби туюлади. Ибодат бир шеърида "елкам — ҳовуз" дебди. Шу пайтгача "елкамнинг чуқури кўрсин" дейиларди. Мана, кутилмаган сўз, кутилмаган ва қаранг, нақадар гўзал образ.

Эътибор берганмисиз-йўқми, одамни баъзан бир умр ноёб, баъзан тушунарсиз, тушунарсизлиги билан жуда поэтик, яъни жозибадор сўзлар таъқиб этиб юрадилар. 57-йилда Оқмуллага қўриқ ерларга буғдой ўримига борганмиз. Ер-кўкни ўшанда буғдой босган эди. Хирмонларга кузови ағдарилмайдиган, брезент тўшалган машиналарда буғдой ташир ва хирмонларга куракларда кураб туширардик. Бир куни машинамизнинг ҳайдовчиси — озарбойжонлик киши Ўзбекистондан эканлигимизни билиб, Абдулла Қаҳҳорнинг ўша пайтда "Литературная газета"да янги чиққан "Минг бир жон" ҳикояси ҳақида сўзлаб қолди. "Одам ишонмайди бундай воқеаларга, — деди у. — Ростдан ҳам, шундай одамлар бормикан? Мен бу ерларда абгор бўлиб кетдим", деди. **"Абгор"** сўзини шундай айтдики, дарҳол унинг вужудида, бутун туриш-турмушида шу тобда чексиз-поёнсиз абгорлик ҳоким эканлигини кўрдим. **"Абгор"** сўзи ҳеч эсимдан чиқмас бўлди. Сабий чоғларимда Тешиккопқоқ мозорининг Қичқириқ сойи томон ўрлаган тўқайлари, дўланазорларида "казаки-разбойники" ўйнардик. Мозорнинг дўланазор тўқайга туташган чеккасида баланд бақатераклар тагида кичкина қабрча тепасига бир панча темир тунукадан ёдгорлик ўрнатилган бўлиб, унга биргина **АЛФИЯ** деган сўз ёзилган эди. Бу саккиз яшар бевақт хазон бўлган қизчанинг қабри эди. Алфия сўзи миямга ёмон ўрнашиб қолди. У тушларимга тинимсиз кириб чиқарди. Мен кичкина сариқ жингалак сочи олтиндай товланган қизчани тасаввур қилардим. Алфия сўзи бир умр мени таъқиб қилади. Нега шундай? Буни Фрейд усулида балки жуда узоқ тушунтириш керакдир. Лекин баъзан юзлаб кутилмаган сўзлар, номлар, қишлоқларнинг ўта ғаройиб ва беҳад гўзал маънодор номлари одамга эргашиб юради, безовта қилади.

Ноёб сўз олами шундай-да. То ифодаси, ўрни, шаклини топмагунча, тинчимайди. Навоий "Муҳокамат ул-луғатайн"да фақат туркий тилларда амалда бўлган юзта хос феъл сўзларни бирма-бир келтиради. Булар бошқа тилларда йўқ. Бошқа тилларда уларнинг ифодасига ожизлик қиладилар, дейди. Санаб чиқдим. Юзта гўзал ноёб сўзнинг фақат эллик тўрттаси ҳозир ўзбек тилимизда аҳён-аҳёнда қўлланилади, қолганлари истеъмолдан чиққан. Нақадар катта йўқотиш! Кўрдингизми, сўз бойлигининг ўзигина етарли эмас экан тилнинг улуғлиги учун. Сўз бойлиги тинимсиз ҳаракатда бўлгандагина бойлик ёнига бойлик қўшилади, ҳақиқий яратувчи бойлик бўлади. Андак умидимиз борки, ишлатилмай қолиб кетаётган, Навоий кўрсатган гўзал мазмун оттенкаларига тўла сўзлар тармоқ отиб кетган шеваларимиз ва лаҳжаларимизда балки ҳамон яшаётгандир, ҳамон торроқ доирада бўлса-да, қўлланаётгандир. Фақат биз ғофиллар бундан бехабардирмиз. Ғофиллик боис тарихий ҳарбий санъатимиз сирларига доир неча юзлаб, балки минглаб сўзларни бой бериб қўйганмиз. Улар қачон тирилади? Ўлган сўзларимиз қачон қабрларидан чиқиб келади? Улар фарёдини эшитайлик. Навоий тили билан айтганда, "ўз тил ва луғатларимиз кайфиятидан ҳамиша воқиф" бўлайлик.

Аниқ биламан: ҳар гўзал шеърдан йиғи товуши келади. Бу унинг ноёб кечинмалар ифодаси, саси эканлигидандир. Кечинмалар ҳақиқий экан, ноёб сўзлар ўзини кўп кўтармай, албатта, етиб келади...

СУРАТДА: (чапдан) Саид Аҳмад ва Мақсуд Қориев

ТАДҚИҚОТ, АХБОРОТ

ВОҚЕОТНИНГ ҚУДРАТЛИ СЕҲРИ

Тарихий ҳақиқат ва бадиий талқин

Тарихий воқеа-ҳодисалар асл ҳолида ҳам муҳим ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этади, бироқ улар бадиий асар таркибидан ўрин олгач, ўзгача таъсир кучига ва талқинга эга бўлади. Инсоният тарихида, халқ ҳаётида чуқур из қолдирган, мислсиз жасорати ёхуд асрларга татигулик мумтоз асарлари билан жаҳон цивилизациясига улкан ҳисса қўшган тарихий шахсларнинг тақдири ва фаолияти бадиий адабиёт учун туганмас ижодий манба ҳисобланади.

Тарих ва адабиёт бир-биридан куч оладиган, бири иккинчисини бойитадиган ёндош соҳалардир. Лекин тарихнинг нисбатан бирламчилигини қайд этиш жоиз. Зеро, ўтмишга мурожаат этган ижодкор тарихий шахс ва воқеаларни асос қилиб олади, уларнинг асосий нуқталарини ҳаққоний акс эттиришга ўзида мажбурият сезади. Чунки аксар тарихий воқеалар вақт синовидан ўтган, тарихий ҳақиқатга айланиб улгурган бўлади. Бу ҳолат ёзувчидан икки томонлама масъулият талаб қилади: унинг асари ҳам тарихий ҳақиқат талабларига, ҳам бадиийлик талабларига бирдай жавоб бериши зарур. Тарихий ҳақиқат бузилган жойда бадиийликка путур етади, бадиий жиҳатдан бўш асарда эса тарихий ҳақиқат бор бўй-басти билан кўзга ташланмайди.

Қолаверса, ўтмишда рўй берган ҳар қандай воқеа-ҳодисалар ҳам тарихда қоладиган даражада улкан аҳмиятга эга бўлмайди. Бу борада жиддий саралаш лозим. Мазкур вазифанинг бир қисмини муаррихлар бажаради, яъни улар ўз асарларда диққатга сазовор, тарих учун арзигулик воқеаларни қайд этишади. Шу маънода тарих муайян даражада сараланган воқеалар мажмуидир.

Ўтмишга мурожаат этган ёзувчи эса бадиий асарга «масаллиқ» бўладиган, бадиий ниятни қўллаб-қувватлайдиган, унга куч ва илҳом берадиган тарихий ҳақиқатни танлайди. Бунда муаллифдан, биринчидан, тарихий ҳақиқатга путур етказмаган ҳолда ўтмишни бадиий гавдалантириш, иккинчидан, ёзажак асари орқали яшаётган даврининг энг долзарб муаммоларини, замондошларининг маънавий-маърифий олами учун зарур бўлган руҳий-ахлоқий муаммоларни ўртага олиб чиқиши талаб этилади.

Мана шу нуқтаи назардан ўзбек насрида, хусусан, тарихий мавзуда яратилган қиссаларнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлили муайян хулосалар чиқаришга имкон беради. Дарҳақиқат, адабиётимизда тарихий мавзуда турли жанрларда кўплаб асарлар яратилган, бой ижодий тажриба тўпланган. Бу ўринда атоқли адибларимиз Ойбек, Миркарим Осим, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Муҳаммад Али ва бошқаларнинг тарихий мавзудаги роман ва қиссаларини таъкидлаб ўтиш жоиз.

Маълумки, истиқлолга эришганимиздан сўнг ижодкорлар мафкуравий тазйиқлардан батамом озод бўлишди, цензура таъқиблари, юқоридан «кўрсатма бериш», «буюртма асар»лар ёздириш, бадиий асарни фақат ғоявий жиҳатига қараб баҳолашдек сохта мезонлар бартараф бўлди. Мана шундай бир шароитда, яқин ўтмишдаги қадриятларимиз қатори, ўтган аср ўзбек насрини, айниқса, тарихий мавзудаги асарларни адабиётимиз ривожига нечоғли ҳисса бўлиб кенг ва теранроқ қўшилганлигини кенг ва теранроқ таҳлил этиш бугунги адабиётшунослик олдида турган вазифалардан биридир.

Ўтган асрнинг сўнгги чораги шўролар мафкурасининг инқирозга юз тута бошлаган, зўравонлик асосига қурилган бошқарув тизими чок-чокидан сўкилиб кетаётган давр эди. Бундай шароитда тарихий шахс ва ҳодисалар воситасида миллатни ўзлигини англашга, шарафли ўтмиши, аждодлари жасоратидан ибрат олиб, Ватан шаънини юксак қадрлашга даъват этиш адабиётнинг етакчи вазифасига айланди. Қолаверса, халқ оғзаки ижодига хос оҳангларга, ривоятлар, достонлар руҳига уйғун услубларда миллатнинг эзгу қадриятларини, удумларини бўрттириб кўрсатиш ва шу билан китобхонлар онгига миллий ўзига хосликни сақлаб қолишдек ниҳоятда зарур бурч ва мажбуриятни сингдиришга ҳаракат қилинди. Бу уринишлар бугунги кунда — миллий қадриятлар тикланиб, ўзлигимизни англаш жараёни изчил кечаётган бир пайтда — одатдаги ҳолдай туюлиши мумкин. Бироқ собиқ тоталитар тузум шароитида ёзувчиларнинг миллатпарварлик, миллий уйғониш йўлидаги саъй-ҳаракатлари қанчалик шарафли бўлмасин, уларнинг ўзлари учун анчайин мушкул, ҳаттоки хатарли эди.

Таниқли адиб Хайриддин Султонов ўзининг «Саодат соҳили» асари эълон қилинган 1982 йили бир йиғилишда қилинган дағдағалар ҳақида шундай ёзади: «Нега БАМ ҳақида эмас, Бобур ҳақида ёзади?» «Қонхўр шахсни идеаллаштиришдан қандай сиёсий мақсадни кўзлаган?»... Бу тазйиқ-таҳдидлар бугун кулгили, курак тугул, тувакда ҳам турмайдигандек беъмани кўринади. Аммо у пайтлар бу сиёсий дағдағалар, хусусан, «куда смотрит...» деб бошланадиган машъум пўписалардан қўрққулик эди»

Мана шундай бир вазиятда «қалтис мавзу»га қўл уришдан ҳайиқмаган журъатли ёзувчиларнинг ижоди бугун кенг тарғиб-ташвиқ этишга лойиқ ҳодисалардир.

Хусусан, Хайриддин Султоновнинг «Саодат соҳили»даги нафақат тарихий воқеа-ҳодисалар тасвири ва нафақат буюк тарихий шахс — шоҳ ва шоир Бобур қиёфаси, балки уларнинг муаллиф томонидан теран миллий куй, мусиқа янглиғ таъсирчан колорит билан, ҳиссий-эстетик идрок орқали жонлантирилгани ҳам мустабид давр мафкурасининг соқчиларига хуш келмаган. «Воқеотнинг қудратли сеҳри»га беҳад кучли меҳри ва ҳаваси, Ватан соғинчи дилини юз пора қилган Бобур ҳолатлари орқали адиб она юрт мавжудлигини, унинг улуғворлигини бот-бот таъкидлаши муаллифнинг ибратли маҳоратидан далолатдир.

«Турғунлик» деб аталган даврда ёзилган «Саодат соҳили» қиссаси 1997 йили деярли ўзгаришсиз муаллифнинг истиқлол даврида нашр этилган «Бобурийнома» маърифий романидан жой олди. Бунинг ўзиёқ адибнинг тарихий ҳақиқатни ёритишда тўғри йўл танлаганлигидан далолатдир.

«Тарихий асарнинг бош вазифаси — бу ҳаёт концепцияси, яшаш тарзи, бу қай бир ҳолатларда инсон ўзини қандай тутиши ҳақидаги таълимдир, — дейди таниқли рус шоири Д.Самойлов. — Агар тарихий мавзудаги адабиётни яхлит олиб қарасак, унда бизнинг кундалик амалий маслакларимиздан фарқли ўлароқ, умрбоқий идеаллар ҳақида гап боради». Бинобарин, «Саодат соҳили» қиссасини истиқлол даврида ҳам ўқишли ва долзарб қилган асосий омил айни шу — умрбоқий идеалларнинг бадиият замирига маҳорат билан сингдирилганидадир. Қиссада олдинга сурилган бадиий ғоянинг шўро даврига хос биқиқ ақидалардан устунлиги унинг бугунги кунда ҳам севиб ўқилишига сабаб бўлаётир.

Мазкур қисса «Бобурийнома» маърифий романига таркибий қисм сифатида киритилган ва бу узукка кўз қўйгандек ярашган. Лекин муҳими бу эмас, гап шундаки романда тарихий қиссанинг «таржимаи ҳоли», ижодий тарихи батафсил баён этилган. «Бобурийнома»даги ушбу ўринлар ҳам назарий, ҳам ижтимоий аҳамиятга молик. Бунда, биринчидан, қиссанинг ижодий тарихи билан танишсак, иккинчидан, асар атрофида кечган машмашалар, яъни шўро даврида тарихий мавзудаги асарларга ўта салбий муносабатда бўлинганлигини яққол кўрамиз.

Адибнинг гувоҳлик беришича, қиссанинг дунёга келишида дастлабки туртки шундай бўлган: «Бир куни Ўзбек Совет Энциклопедиясининг 7-жилди «К» ҳарфи бўлимини назардан кечираётиб, «Ҳофиз Кўйкий — Кўҳакий» деб номланган мақолага кўзим тушиб қолди. Мақола кичкинагина, қуруқ илмий тилда битилган эди, аммо у мени ҳазилакам ҳаяжонга солмади!

Ахир, бундан беш аср муқаддам олис ҳамқишлоғим — паркентлик аллома ҳофиз Кўйкий ҳазрати Бобурни йўқлаб Ҳиндистонга борган экан!».

Бу «кичкина» хабар адибга қиссанинг бўлғуси тарҳини чизиб бергандек гўё. Саёҳат, сафар... Булардан мақсад Бобурнинг оламга донғи кетган кутубхонасидаги ноёб китоблар билан танишув, агар Оллоҳ етказса ҳазрат Бобур билан дийдорлашув... Бу ҳали етарли эмас эди. Икки аллома мулоқотига яна нимадир камлик қиларди. Шу тариқа учинчи образ — Бинокул асарга кириб келади. Бу ёш уста йигит бир пайтлар Бобур аскарларига қўшилиб Ҳиндистонга кетган отасини излаб Ҳофиз Кўйкий билан сафарга отланади, бироқ манзилга етмай йўлда ҳалок бўлади. Бобур мисраларини айтиб жўнбушга тушадиган жунунваш Бахшитурк эса Бинокулнинг отаси бўлиб чиқади:

«Ҳофиз Кўйкий турган жойида ҳанг-манг бўлиб қотиб қолди. Ё Оллоҳ! Бу нолакор байтни Бобур Мирзо битган экан-да!

Юраги қалқиб кетди.

«Кўнглим сезган эди, — деб пичирлади у, — сезган эди...»

Қаршисида Бахшитурк ҳамон жунуни жўшиб вайсарди.

Ҳофиз Кўйкий бошини кўтариб унинг юзига тикилди. Ва бирдан сесканиб кетди: рўпарасида ўттиз ёшлар чамаси қариган Бинокул турарди!..»

Қисса сюжет чизиғи — воқеаларнинг бир учи келиб Бинокулга боғлангани ва бунда Бахшитурк образининг бадиий зарурияти, бизнингча, унинг қуйидаги сўзларида мужассам: «Буни қаландар шоҳ битган, ҳа! Чоғир ичган пайтларида айтар эди, ҳа!..» «Ғайриинсоний жазавада» янграган бу қичқириқда нозик маъно бор. Бу ҳиндлар «қаландар шоҳ» деб улуғлаган буюк ватандошимиз ички оламининг нолакор тасвири. Фақат бу бевосита, тўғридан-тўғри тасвир бўлмай, билвосита, яъни мажнун қаландар Бахшитурк орқали, унинг кечинмаси ва ҳолати орқали берилаётган тасвирки, унинг ортида ҳазрати Бобурнинг маҳзун қиёфаси китобхон тасаввурида аниқ-тиниқ жонланади.

Тарихий қиссада ёзувчи тарихий воқеага муайян даражада «қарам» бўлади. Бу воқеа ўйлаб топилмаган, кимдир буларда иштирок этган, ўз ҳаётий фаолияти билан уларни юзага келтирган. Ёзувчи уларга яна бир йўналиш беради, жонли тафсилотлар қўшади. Яъни бир пайтлар рўй берган ҳаётий воқеалар бадиий асар сюжетининг марказида туради, жамики персонажларни, воқеаларни ҳаракатга келтиради. «Саодат соҳили»да мана шу таянч нуқта топилган ва муносиб тарзда ёзувчи фантазияси билан уйғунлашиб кетган.

Юзаки қараганда тарихий мавзуда асар ёзиш қулайдек туюлади: воқеаларнинг бўлиб ўтгани аниқ, тарихий манбаларда қайд этилган шахслар маълум ва машҳур, ўз фаолият майдони, таржимаи ҳолига эга. Лекин ушбу «қулайлик» муқаррар бир хавфни туғдиради: ижодкор тарихий воқеаларнинг моҳиятига, ўтмишда ўтган шахснинг ички оламига кира олмаслиги мумкин. Натижада тарихий воқеаларнинг қуруқ баёни юзага келади, уларда иштирок этувчи шахслар бадиий образ даражасига кўтарила олмайди. Атоқли адибимиз П.Қодиров бу борада шундай ёзади: «Тарих унутилиб кетадиган нарса эмас. Аждодлар бошидан кечирган ҳодисалар, кечинмалар юз, беш юз йил ўтгач ҳам авлодлар ҳаётида турлича йўсинда такрорланиши мумкин эканки, бу ўша ирсий йўналиш, генлар орқали юзага келади, деб ўйлайман».

Умуман, XX асрнинг охирги чорагида ўзбек қиссачилиги адабиётимизда тарихни қайта англаш, ўзлигимизга қайтиш, Ватан туйғусини тарбиялаш, миллий урф-одат, тил ва анъаналарни асрашга даъватдек ўта муҳим ижтимоий мавзуларни қамраб олди. Бадиий маҳорат бобида мазкур асарлар қисса жанрнинг имкониятларини кенгайтирди, шакл бобида янгиликлар олиб кирди. Мазкур даврда яратилган қиссалар адабиётимиз, хусусан, ўзбек насри тарихида ғоят самарали бир давр ҳисобланади.

Абдуҳамид ХОЛМУРОДОВ,
филология фанлари номзоди

ҚИЗИМ, СЕНГА АЙТАМАН...

ёки андишали мактублар

Санъаткор синглим!

Бугун сиз айни авж пардасидасиз, омад тулпорида, илҳом қанотида елдек учасиз. Анвойи гуллар, ҳамду санолларнинг чеки-чегараси йўқ. Мухлису мухлисалар бир оғиз лутфингизга интизор. Катта маросимлар сизсиз ўтмайди. Шундай экан, мендан лозиммиди, сизни бирозгина тергаб қўйиш.

Ижодингизни анчадан бери кузатиб келаман. Саҳнага илк бор чиққан кезларингиз, устозларнинг дуолари эсимда. Ўшанда кўпчилик сизни санъатимизнинг янги, ёрқин юлдузига қиёслаган эди.

Шундай бўлди ҳам. Қисқа вақт ичида эл-юртга танилдингиз. Номингиз мухлислар тилидан тушмайдиган бўлди. Устозлар назаридан ўтган дастлабки қўшиқларингиз ҳамон мароқ билан тингланади.

Буларнинг ҳаммаси яхши. Аммо, кейин-кейин сизда кўпчилик хонандаларимизга хос бир камчилик пайдо бўлди. Биласизми, нима?

Сиз мусиқага, саҳна безакларига, кийимга жиддий эътибор берасиз. Аммо СЎЗга эътиборингиз суст. Энг дилбар, латофатли сўзларимиз сизнинг ижроингизда бор тароватидан айрилади, қоришиқ бир лаҳжа домида ярадор оҳудай типирчилайди. Тўғри талаффуз этилган, тўғри урғуланган СЎЗ кўкка парвоз қилади, инсон қалбининг энг нозик, энг таъсирчан жойларига бориб урилади. Бу дунёда қўшиққа айланган СЎЗдан кучли, қудратли нарсанинг ўзи йўқ, десам, ишонинг. Аксинча, чала-чучук ифодаланган, маъно қатлари ўринсиз титиб ташланган, талаффузнинг сохта либоси мажбуран кийдирилган сўзлар эса, юракка эмас, пахса деворга бориб урилгандай бўлади. Кўксини чангаллаб нола қилади, нажот кутади. Афсуски, сиз буни ҳис этмай қўйдингиз. Мухлисларингиз нигоҳига қалқиб чиқаётган таажжуб ишораларига диққатингиз йўқ.

Бу мулоҳазаларга эътироз билдиришингиз мумкин. Негаки, ҳали шу чоққача ҳеч бир киши ижодингизга танқидий ёндошмаган. Аммо сўзларни тўғри ифодалаш имкониятингиз бўла туриб, масалан «кўз»ни «коз», «ҳаёт»ни «хай-йот», «ҳазрати»ни «ҳасрати», «юрагим»ни шу сўздаги биринчи ҳарфга кескин урғу бериб куйлаётганингизга асло тоқат қилиб бўлмайди. Қўшиқ сўзлари шу қадар нозикки, унинг бирорта ҳарфи ўзгачароқ янграса, маъно бутунлай бузилиб кетади. Биргина «Марҳабо» сўзини олиб кўрайлик. Бу сўздаги энг нозик ҳарф — «ҳ». Таниқли ҳофизларимиздан бири шу сўзни узоқ йиллар давомида нақ иккига бўлиб, «Мар-хабо» шаклида куйлаб келди.

Сўзга эътибор санъаткорнинг ижодий умрини узайтиради. Шу эътибор туфайли эл-юртда обрў топади. Сўзини билган — ўзини билади, деб бежиз айтилмаган. Бу ҳақиқатни ҳаммамиз чуқур ўзлаштириб олишимиз керак.

* * *

Санъаткор дўстим!

Қўшиқларингизни минг азоб билан тинглайман. Билсангиз, тинглаётиб... қийналиб кетаман. Негаки, пардани баландидан оласиз, бўриқиб, зўриқиб куйлайсиз. Куйлаётган сиз, аммо мен азоб чекаман. «Ишқилиб, омон-эсон тугатиб олсин-да», дея юрагимни ҳовучлаб ўтираман. Авжига келганингизда кўзимни чирт юмиб оламан.

Тингловчига раҳмингиз келсин, укажон!

Қўшиқ куйлаганда, аввало, ҳофизнинг ўзи роҳат қилсин, яйрасин. Яйраб, бутун вужуди ором олиб куйласа, қандоқ яхши.

Ўз овозингизда, ўз йўлингизда имкониятингизга қараб куйланг. Сўзлар замиридаги маъноларни, шоир бечоранинг мақсад-муддаосини тушуниб, англаб куйланг. Шундай қилсангиз, сизга ҳам, бизга ҳам осон бўлади. Акс ҳолда, умр ўтади, холос.

Бугун катта-кичик саҳналарда, базм оқшомларида зўриқиб-бўриқиб куйлаётган кўпгина қўшиқ ижрочилари, асосан кимгадир тақлид қилиш, унинг овозига, қочиримларига ўхшатиш йўлини танлаганлар. Кимдир узоқ изланиб, не-не машаққатлар билан ижро этган қўшиқларни худди шу йўсинда такрорлаётганлар оз эмас. Бу — санъат ҳам, ижод ҳам эмас. Бу — барг ёзмайдиган, ниш урмайдиган, мева тугмайдиган кўчат!

Сиз ҳам шу йўлнинг, шу кўчанинг бошида турибсиз. Қайтинг, ўз йўлингизни ахтаринг, биродар!

* * *

Сингилжон!

Қўшиқ айтиш — саҳнага чиқиб қичқириш эмас. Куйлаш бошқа, қичқириш бошқа. Бу икки тушунчани, назаримда, аралаштириб юбораётгандайсиз. Қўшиқ авжини атайин чўзиб, деярли қичқириққа айлантириб куйлаётган хонандани истеъдодли деб бўлмайди.

Фақат сизники эмас, бутун халқимизнинг мулки, бойлиги бўлган ноёб овозингизни асранг.

Най ҳақида бир шеър бор эди: «Най овози ёр овозими. Қайдан дилга бунча ёқади? — Бўлса бордир, най овози ҳам, дилдан чиқиб, дилга оқади». Қўшиқ ҳам най овозидек, дилдан чиқиб дилга оқмоғи, кўнгил боғларига нақшланмоғи керак. Бунинг учун эса қичқириш шарт эмас.

* * *

Қўшиқчи синглим!

Қўшиқларингизда панд-насиҳат кўп. Насиҳат яхши нарса, аммо унинг ҳам меъёри бўлиши керак. Тарбиячининг ўзи тарбияли бўлсин, деймиз, насиҳат қилувчи шу насиҳатларига аввало ўзи амал қилса дуруст. Саҳнага ярим-яланғоч чиқиб, беҳаё қилиқлар қилиб, сўнг садоқат ва вафо тўғрисида ашула айтса, унча-мунча кўнгилхушлик — хиёнат эмас деб нола қилса, бу санъат эмас, санъатнинг кушандаси.

Ҳамма замонларда ҳам саҳна одоби бўлган, унга ҳамиша амал қилишган. Саҳнада одобсизлик қилиш — халққа, эл-юртга, санъаткорлик касбига нисбатан ҳурматсизлик ҳисобланган.

Бугун бу муқаддас тушунчаларни оёқости қилмоқдалар. Қўшиқ куйлашдан кўра қадди-қоматни, яланғоч елкаларни, кўкракларни кўз-кўз қилиш ошиб бормоқда. Бордию мақсад шу бўлса, бу ишни санъатни, қўшиқни аралаштирмай ҳам қилса бўлади-ку! Эл олдига чиқиб куйлашнинг гўзаллар конкурсларидан наҳотки фарқи бўлмаса?!

* * *

Муҳтарам ҳофиз!

Истеъдоди борлар қўшиқ куйлайди, йўқлар эса ўзлари ёқтирган қўшиқларни хиргойи қилиб юришади, деган гапни эшитганмисиз?

Нега сиз, бинойидек овозингиз бўла туриб, хиргойи қилиб қўшиқ айтасиз? Ахир, қўшиқда авж, даромад деган нарсалар бўлиши керак-ку! Чиройли мусиқа билан безанган қўшиқларингизда авж йўқ. Дилни ўртайдиган, жунбушга келтирадиган дард, вужудни уйғотадиган нола йўқ. Бошидан охиригача турғун бир сокинлик, одамни эзиб юборади.

Ҳофиз номингиз бор, овозингизни кўтаринг!

* * *

Қизиқчи биродарим!

Очиғи, сизга мактуб ёзиш ниятим йўқ эди. Аммо катта саҳналаримиздан бирида бўлиб ўтган кулги кечангизни томоша қилиб, қизиқчилик санъатимизнинг бу қадар бачканалашиб кетганидан қаттиқ афсусландим. Наҳотки, у бу қадар беҳаё, қўпол, очиқ-ошкора бўлиб кетган бўлса? Одамларни кулдириш учун оғизга нима келса айтиб, қўл билан кўрсатиб, яланғоч сўзларни янада яланғочлаш санъат эмаслигини наҳотки тушунмасангиз. Мени қийнаётган нарса, ўша кечангизда сиз айтиб, залда ўтирганларни кулдирган яланғоч ҳангомалар, латифалар. Уларнинг биронтасини ҳам қоғозга тушириб бўлмайди. Уятдан қоғоз ҳам қизариб кетади, кўнгил ҳижил тортади.

Сиз эса, одамлар кулишяпти-ку, дея баттар авжига чиқасиз. Томошабинлар орасида нуроний отахонлар, онахонлар, бўйига етиб қолган бокира қизлар ҳам борлиги хаёлингизга келмайди. Бир-икки жойда деярли алжиш даражасига етиб борганингизда бир гуруҳ томошабинлар бу беҳаёликдан тезроқ қутулиш мақсадида залдан чиқиб кетишганини наҳотки сезмадингиз?

Кулги деганлари сиз ўйлаганчалик жўн нарса эмас, у миллатнинг қиёфаси, ҳаё либоси, маънавий-ахлоқий даражасини белгиловчи ўзига хос кўзгу. Кулги дарғалари — кекса устозлар буни жуда чуқур англашган, тилнинг суяксизлигини унутишмаган. Қаерда қандай гапириш керак, аскияда қайси пайровни танлаш керак, нимадан тийилиш лозимлигини унутмай, яланғочликка, дағалликка йўл қўйишмаган. Ҳаё либоси улар санъатини безаб турган. Шу боис ҳам қизиқчиликларни отахону онахонлар, йигитлару қиз-жувонлар хижолат тортмай, уятдан қизармай, бирга-бирга томоша қилаверишган.

Бугун-чи? Баъзи қизиқчиларимизнинг «ижоди» олдида очиқ эротика филмлари ҳам ҳеч гап бўлмай қолди. Бачканалик устига бачканалик, миллат шаънига, ғурурига мутлақо тўғри келмайдиган ҳолатлар.

Энг ёмони, бу соҳада беш-олтита кўйлакни йиртишга улгурган тажрибали қизиқчилар атрофидаги шогирдлар ҳам айни шу йўлни танлаб, қизиқчилик санъатини янада бачканалаштирмоқдалар. Тўйларга бориб бўлмай қолди. Бирданига битта «қизиқчи» ўртага чиқади-да, алжишни бошлайди. Даврада кимлар ўтирибди — мутлақо иши йўқ, маймун бўлиб диконглайди, ит бўлиб ириллайди, сигир бўлиб мўрайди. Гаплари пойинтар-сойинтар, боз устига ошкора таъмагирлик.

Биродар, санъаткор бировни кулдираман деб, ўзи кулгили ҳолатга тушиб қолсаю, буни сезмаса, бу — фожеа. Кулаётган шинавандаларга бир разм солинг. Тикилиброқ қарасангиз, улар орасида санъатингизга эмас, сизнинг бу аянчли аҳволингизга кулаётганлар ҳам бор.

Бу йўлдан қайтиш керак. Ўзингиз қайта олмасангиз, ҳеч бўлмаса, шогирдларингизга раҳмингиз келсин.

Аҳмад ОҒА

БЕҲЗОД ИЗДОШЛАРИ

Миниатюра санъати: кеча ва бугун

Қадимий мўътабар қўлёзмаларни безаб турувчи нафис, мўъжаз расм-миниатюралар, зийнатлар халқимизнинг жаҳон маданияти хазинасига қўшган муносиб ҳиссасидир. Тарихий-илмий ва бадиий асарлар қўлёзмаларининг расмлари турли мавзуларда бўлиб, уларда ўтмиш моҳир санъаткорларининг юксак бадиий истеъдоди ўз аксини топган. Бундай ноёб расмлар жаҳондаги энг машҳур музей ва кутубхоналар кўрки, фахри ҳисобланади. Хусусан, Ўзбекистон Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти хазинасида мана шундай ноёб миниатюраларнинг уч мингдан ортиғи сақланмоқда. Яқинда ЮНЕСКО ҳомийлигида уларнинг 3 жилдли каталог-тавсифи инглиз тилида эълон қилинди.

X асрдан бошлаб Шарқнинг турли маданий марказларида миниатюра расмлари яратилгани маълум. Юртимизда бу санъатга, айниқса, Темурийлар даврида катта эътибор берилган. Амир Темурнинг бой кутубхонаси бўлиб, унинг саройидаги деворларга ҳам расмлар ишлангани маълум. Сарой рассомларининг раҳбари Хожа Абдулҳай Наққош бўлган.

Кейинчалик Мирзо Улуғбек, Бойсунқур Мирзо ва Султон Ҳусайн Мирзо ҳомийлигида ҳам машҳур рассомлар яшаб ижод этганлар. Улар орасида энг машҳури Шарқнинг буюк мусаввири, устод Камолиддин Беҳзоддир. Юртимиздан яна жуда кўплаб машҳур миниатюрачи рассомлар чиққан бўлиб, уларнинг асарлари бугунги кунда турли сабабларга кўра жаҳоннинг энг машҳур, обрўли музей ва кутубхоналарига тарқаб кетган.

Мустақиллик арафасида миниатюралар тўғрисида бир неча рангли албомларнинг чоп этилиши ва бу нодир меросимизнинг қайта кашф қилиниши натижасида замонавий рассомлар бу ноёб санъат турини тиклашга киришган эдилар. Шундай истеъдод соҳибларидан бири Шомаҳмуд Муҳаммаджоновдир. У анъанавий миниатюраларни айнан қайта тиклаган. Яна бир истеъдодли ижодкор Ниёзали Холматов Россиянинг миниатюра маркази Палеҳдан қутиларга расм ишлаш технологиясини ўрганиб келиб, Ўзбекистонда "Усто" ижодий бирлашмасида миниатюрачилар ижодий гуруҳини ташкил этиб, уларга локли миниатюра сирларини ўргатишга киришди. Истиқлолгача миниатюра санъатини қайта тиклашга уриниш бўлган бўлса-да, бу санъат тараққиётига айнан истиқлол йилларида жиддий эътибор берила бошланди. 1991 йили Шомаҳмуд Муҳаммаджоновнинг ижоди Давлат мукофоти билан тақдирланган.

Буюк мусаввир Камолиддин Беҳзод таваллудининг 440 йиллиги республика миқёсида кенг нишонланди, таваллудининг 545 йиллиги республикамиз ташаббуси билан халқаро миқёсида ЮНЕСКО ҳомийлигида ўтказилди. Тошкентда турли мамлакатлар олимлари иштирокида халқаро анжуман бўлиб ўтди, миниатюралар кўргазмалари ташкил этилди, махсус албом ва каталог чоп этилди. Камолиддин Беҳзод номида Давлат мукофоти таъсис этилди. Республика Миллий дизайн ва рассомлик институтига буюк мусаввир номи берилди ва унинг номидаги хотира боғ-музейига асос солинди.

Хуллас, бугунги кунда замонавий миниатюра санъати қайта тикланиб, изчил ривожланмоқда, дейишга асос бор. Бадиий ижодкорлар уюшмасининг қирқдан ортиқ аъзоси миниатюра усталаридир. Янги бир миниатюра маркази Абулқосим мадрасасида жойлашган. Бу масканда элликка яқин йирик миниатюрачи рассом ва ҳунармандлар ижод қилмоқдалар.

Мана уч йилдирки, Камолиддин Беҳзод музейига янги экспонатлар йиғиш давом этмоқда. Махсус комиссия саъй-ҳаракати билан Беҳзод ва унинг шогирдлари яратган 150дан зиёд миниатюраларнинг рангли слайдлари музейга тақдим этилди. Шунингдек, замонавий миниатюрачилар асарларидан намуналар ҳам йиғилмоқда.

Музей фондини бойитишда бир гуруҳ рассомлар ва хаттотлар ташаббус кўрсатиб, ўз асарларини ҳадя этдилар. Энг кўп асар тақдим этган мусаввир Хайриддин Муҳиддиновдир.

Бугунги миниатюра санъати қўлёзма китобларни безаш билан чегараланиб қолмай, Амир Темур давридаги каби улкан кошоналар, маданият уйлари, Олий Мажлис иморати, Темурийлар даври тарихи музейи ва бошқа масканлар деворлари безагида қўлланмоқда. Бу соҳада академик рассом Н.Холматов билан бир қаторда Беҳзод номидаги Давлат мукофоти совриндор Хуршид Назиров, Тоир Болтабоев, Ғайрат Камолов ва Содиқ Қорабоевлар самарали ижод қилмоқдалар.

Замонавий миниатюрачилар сардори, махсус мактаб яратган рассом Шомаҳмуд Муҳаммаджоновдир. Рассомнинг иқтидорини сезган профессор Ҳамид Сулаймон ҳали ёшлик пайтидаёқ уни бўлғуси Беҳзод, деб башорат қилган эди. 1991 йили рассомнинг шахсий кўргазмаси АҚШнинг Сиэтл шаҳридаги йирик музейлардан бирида ўтказилиб, махсус каталоги инглиз тилида чоп этилган. Рассом сўнгги йилларда кўплаб расмли қўлёзмалар ва алоҳида асарлар яратган, улар музей ва санъат ихлосмандлари томонидан сотиб олинган. Рассомнинг ютуғи шундаки, у халқимиз тарихи ва маданиятини чуқур билади, турли миниатюра мактаблари бадиий усулларидан яхши хабардор. Ўтмиш рассомлари асарларидаги каби Шомаҳмуд миниатюралари қалб қўри билан, энг майда ашё, нарса ва чизиқлари ҳам юксак маҳорат билан чизилган, ёрқин рангларда жило берилган. Умуман, Ш.Муҳаммаджонов бугунги кунда тарихий ва бадиий асарларга расм ишлашда беназир устоддир.

Миниатюранинг қайта тикланишида китобат санъатининг яна бир қисми бўлган наққошлик ва хаттотлик ҳам ўз тараққиётини бошдан кечирмоқда. Хаттотлик соҳасининг етук билимдонларидан бири Ҳабибулло Солиҳ ёшларга бу соҳада раҳнамолик қилмоқда.

Қўлёзма нақшини қайта кашф этиш борасида наққош Маъруф Салимов бир неча йиллардан буён самарали ижод этиб келмоқда. Унинг нақшлари Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасини бойитишда хизмат қилиш билан бирга, наққош кўплаб ноёб, мўътабар қўлёзмаларни таъмирлаб, ўз ҳолига келтирди. М.Салимовнинг энг сўнгги ижодий изланишлари натижасида Самарқанд қоғозини яратиш технологияси қайта кашф этилди.

Бугунги миниатюрачилар янгидан-янги ашё ва материалларга расмлар ишлаб, нақшлар билан безаб, чиройли настаълиқ, куфий ва шикаста ёзувида қитъалар битганларини кўрамиз. Музейлардаги анъанавий миниатюра расмлари қаторида, турли ҳажмдаги иш қутилар, чарм буюмлар, қовоқ, доира, рўзғор буюмларига ишланган расм, нақш ва битилган хатларни кўриб кўз қувонади, халқимизнинг кўп асрлик тарихга эга ноёб санъат тури мустақиллик даврида қайта тикланаётгани ҳамда истеъдодли ёшлар бу соҳада катта умид ва иштиёқ билан ижод этаётганларидан кишининг қалби фахрга тўлади.

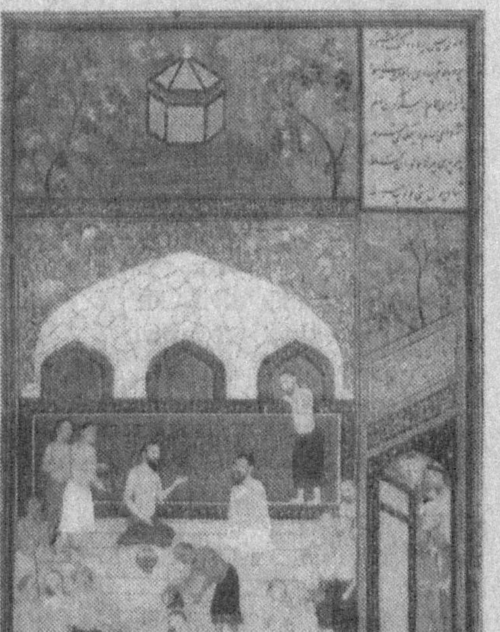

Қайта тикланган миниатюра расмларимиз хорижда ҳам тан олинган. Чет эллардаги санъат кўргазмаларида миниатюраларга алоҳида ўрин ва эътибор берилади.

2002 йили миниатюрачиларимиз эронлик рассомлар билан бирга ижодий кўргазма ва илмий-анжуман ташкил қилган эдилар. Яқинда Америка Қўшма Штатларида инглиз тилига таржима қилиниб, чоп этилган Алишер Навоийнинг "Лисон ут-тайр" — "Қуш тили" достонига ўзбек миниатюрачи рассоми Тоир Болтабоев ишлаган асарлар илова қилинган. Бундан аввал Ш.Муҳаммаджонов расмлари "Буюк Ипак йўли халқлари эртаклари" номли ЮНЕСКО томонидан чоп этилган китобдан ўрин олган эди.

Бир сўз билан айтганда, ноёб санъат тури миниатюра бугун янги ривожланиш босқичига қадам қўйди.

А.МАДРАИМОВ,
тарих фанлари доктори,
Д.СУЮНОВА,
санъатшунос

ТАНИШУВ

Боши биринчи бетда.

— Биласизми, тасвирий санъат оламида ўз йўлини, ўз ўрнини топиш игна билан қудуқ қазигандай, тошни ёриб чиққан гиёҳдай машаққатли, — дейди Азиза опа. — Аёл она, рафиқа. У турмуш ташвишларидан ҳеч қачон холи бўлолмайди. Ижодкор аёлга кўмаклашиш, шарт-шароит яратиш керак. Афсуски, кўплаб истеъдодли қизларимиз турмушнинг узун кўйлагига ўралашиб қолишяпти.

Суҳбат асносида Диана ҳақида сўраганимда, Азиза опанинг чеҳраси ёришиб, у рассом Марат Содиқовнинг қизи эканлигини айтиб қолдилар. Шу баҳона ниятим амалга ошиб, Дианалар устахонасига йўл олдим.

Кўп қаватли уйнинг тўртинчи қаватида жойлашган устахонада Диананинг онаси, мусаввира Людмила Содиқова янги асар устида ишлаётган экан. Хона деворларига осиғлиқ суратлар, токчага тахланган турли мавзулардаги тайёр санъат асарлари, бўёқлар, мато ва қоғозлар — буларнинг бари ҳайратланарли эди.

ЁРУҒ НИЯТ, ЁРУҒ ТУЙҒУЛАР

Рассомлар оиласида туғилган Диана ҳар куни ота-онасининг бўёқ ҳиди анқиган устахонасида янги асарларнинг яратилиш жараёнини кузатиб улғайган.

— Қўлимга қалам ушлаганимдан буён расм чизаман, — дейди Диана. — Олти ёшларимда илк кўргазмам бўлиб ўтди. Болалигимда чизган суратларим мен учун ҳамон азиз ва табаррук ҳисобланади.

Диана кўпроқ ёрқин ранглардан фойдаланади. Унинг хаёлот олами бой ва ранг-баранг. Муҳими, изланишдан, фикрлашдан асло чарчамайди. Мусаввирнинг «Олма», «Фазан», «Баҳор» асарларида чуқур фалсафий маъно бор. Натюрмортларида эса ўзига хос топилмалар мужассам бўлиб, муаллиф фикри характерли деталлар орқали ўз ифодасини топади.

— Танлаган мавзуимни узоқ ўйлаб, хаёлимда пишитаман, ота-онам билан маслаҳатлашаман ҳам. Албатта, улар камчилигини тўлдириб, менга зарур кўрсатмалар беришади, — дейди мусаввира.

— Асарларингизнинг асосий қисмини натюрмортлар ташкил этади, бунинг боиси нима? — сўрайман суҳбатдошимдан.

— Натюрморт чизиш менга жуда ёқади. Ҳар бир натюрмортнинг мазмуни, кичкина бўлса ҳам, мустақил дунёси бор. Янги йўналишда натюрмортлар чизиш билан бирга, турли мавзуларда, Ўзбекистоннинг гўзал табиати, содда қишлоқ одамлари ҳақида мукаммал асарлар яратишни мақсад қилиб қўйганман. Умуман, рассомнинг мўйқалами тинч турмаслиги керак. Агар кунига бирор нарса чизиб турмаса, бармоқлари дағаллашиб қолади.

Диана Содиқова республика рассомлик коллежини тугатиб, тасвирий санъат сирларини янада пухта ўрганиш мақсадида Тошкент Санъат институтида ўқишни давом эттирмоқда.

Унинг асарлари нафақат Ўзбекистонда, балки Исроил, Италия, Англия, Америка ва Франция каби давлатларда ҳам намойиш этилган. Ёш мусаввира юртимиз тасвирий санъатининг бундан буёнги равнақи, жаҳон маданиятидаги мавқеининг янада мустаҳкамланиши йўлида фаол ижод қилаётган ўзи каби кўп истеъдодли мусаввирлар қатори изланишда давом этмоқда. Унинг кўпгина асарларида ёруғлик, ёруғ туйғулар, ёруғ орзуларни кўргандай бўласиз. Ижоднинг машаққатли йўлида Дибананинг йўли ҳамма вақт ёруғ бўлишини, келажакда ота-онаси — моҳир санъаткорлар Людмила ва Марат Содиқовлардек машҳур рассом бўлиб, халқимизга мукаммал асарлар тақдим этишини тилаб қоламиз.

Марҳум устозимиз, Маннон Уйғур номидаги санъат институти профессори, саҳна нутқи кафедраси жонкуяри Абдураҳим Сайфутдинов 1978 йили бизни талабаликка қабул қилгандилар. Кўринишдан Ойбек домлани эслатадиган, жиддий қарашлари абитуриентларни қўрқитадиган бу киши актёрлик маҳоратидан имтиҳонга кирганимда мени роса довдиратдилар. Ручка билан столга уриб, дарҳол шу овозни эшитганимдек қилиб такрорлашни талаб қилар, тескари қаратиб, стол устидаги нарсаларнинг ўрнини алмаштириб, олдинги ҳолатидек териб қўйишни сўрардилар. Домланинг қарашларидан довдираб, терлаб кетганим, қўрқиб жовдираганим ҳамон кўз ўнгимда.

— Қани, болам, тайёрланинг. Сиз — жарчисиз. Шоҳ ўғил кўрди. Ана шу воқеани... Гаплари тугамасдан халқа бўйлаб бақириб чопа бошладим. «Эҳе-ҳе-ҳе, шоҳимиз ўғил кўрдилар. Одамлару одамлар...» «Шошманг-тўхтанг» — деб домла тўхтатдилар. Имтиҳонда ўтирганлар бир-бирларига қараб кулишди.

Таниқли хонанда Икромжон Бўроновнинг «Сен баҳорни соғинмадингми?» қўшиғини айтиб берганимдан сўнг, домла «майли, ўғлим, сиз бўшсиз!» — дедилар. Вужудимдан муздек титроқ ўтди. «Тамом, йиқилдим», дедим ўзимга ўзим.

— Йўқ, домла, мен монологимни ҳам айтаман, — дедим.

— Бўлди, етарли; бўшсиз, Холмирзаев — дедилар қатъий.

Кўзим жиққа ёшга тўлди. Гапиролмайман. Уларнинг рухсатини ҳам кутмай монологни бошладим. «Тўхтанг», дедилар домла овозларини кўтариб. Шунда мўлтираб турганимни кўрган Шоҳида Маъзумова: «Майли, болам, айта қолинг», — дедилар. Кўнглим ёришиб, бўшашиб кетдим ва бирдан йиғлаб юбордим. «Ие, йиғлоқи бола экан-ку бу», дедилар домла. Шоҳида опа: «Болани довдиратманглар! Қани, болам, ўзингизни қўлга олинг», деб далда бердилар. Шу дақиқада Шоҳида опани жуда яхши кўриб кетдим. Уйғуннинг «Қопқон» драмасидан йигит монологини йиғлаб айтдим. Хуллас, имтиҳондан ўтдим.

Талабалик йиллари бошланди. Сайфуддинов маҳорат дарсига кирганларида 42 талаба стулнинг учида ўтирардик. Жуда талабчан бўлган домладан ҳам ҳайиқардик, ҳам институт ўқитувчилари ўртасидаги обрў-эътиборларини кўриб фахрланардик. Ўқув театри, спорт зали, аудитория бизнинг курсдан бўшамасди. Кунора домла шундай дердилар:

— Бўлсанглар, зўр актёр бўлинглар. Санъатда ўртача бўлиш — яроқсиз актёр дегани. Жуда оғир касбни танлагансизлар. Ҳар бирингизда қобилият бор. Фақат жуда кўп меҳнат қилиш керак. Бизнинг соҳада ўқитувчилар актёр тайёрлашмайди. Сизлардаги кичкинагина қобилиятни ривожлантиришга ва йўналишни тушунтириб беришга, аниқроғи, ўзларингни англашга ёрдам беришади. Ўзингиздаги ўзига хосликни кашф этишга имкон берамиз, холос.

— Боир, сен кўп ишла, болам, — дердилар менга. — Ишласанг бўласан. Кўзингда маъно йўқ. Яхши актёр бўлсанг, режиссёрлар ролга таклиф қилишади.

«ЯХШИ АКТЁР БЎЛСАНГ... режиссёрга чой ташимайсан!»

УНУТИЛМАС САБОҚЛАР

1983 йил

Сенга атаб асар олади. Сен билан ишлайди. Аксинча, ўртамиёна актёр бўлсанг, режиссёрнинг олдига сен борасан. Чой ташийсан. Шу йўсин ялтоқланиб рол оласан.

Ўша пайтда домлага: «Худо хоҳласа, театрда ишлайман. Айнан Муқимий театрида ишлаб, орзуларингизни амалга ошираман!» — деб қатъий айтгандим. Юқори курсларда, ҳар ҳолда, домланинг ички дунёларини, оилавий шароитларини билардик. У кишининг фарзандлари йўқ эди. Кейин-кейин, йиллар ўтиб домламизни соғинганда, «уларнинг бола-чақаси ҳам шу институт эканлигини, ўқитувчиликни ҳамма нарсадан устун қўйганларини тушундим. Ана шундай домлалар сафи ҳозир сийраклашиб қолганига ачинаман.

Ҳар ярим йилда актёрлик маҳоратидан имтиҳон бўларди. Имтиҳонда талабаю домлалар тўлиб кетарди. Лекин домла имтиҳонни кузатиб ўтиришга кирмасдилар. Ҳали ҳам ҳозиргидек кўз олдимда: коридорда у ёқдан-бу ёққа тинимсиз сигарет чекиб юрардилар. Қаттиқ ҳаяжонда бўлардилар. Ҳозир, театрдаги тажрибамдан биламанки, домламнинг безовталиги масъулият ҳиссидан экан. Юрак қўрини бериб ўқитган талабалари вазифани уддалай оладиларми? Ёки шунча берилган ўгит сароб бўлиб чиқадими? Ана, масъулият! Ана, ҳақиқий ўқитувчи! Қанча тажрибага эга бўлган домла, оддий имтиҳонда ана шундай ҳаяжон билан турардилар.

Кунлар ўтиб, ҳозирги Миллий театрга реквизит бўлиб ишга кирдим. Шу йиллари буюк актёр Шукур Бурхон билан яқин бўлиш насиб этди, баъзан уйларига ҳам олиб кетардилар. Янги борган кезларим: «Болам, сиз ҳали талаба экансиз. Театрга келиб яхши қилибсиз. Яхши актёр бўламан деган одам шунақа, кичкина ишлардан ор қилмаслиги керак. Баракалла, ўғлим. Институтда кимда ўқийсиз?» — дедилар салобатли овозда. У одамнинг салобатлари мени гангитарди. «Овозлари уйни зириллатиб юборади-я», — дейман ичимда фахрланиб. «Раҳим Сайфутдиновда ўқийман», дейман секин.

— Қайси Раҳим? — дейдилар Шукур ака.

— Абдураҳим Сайфутдинов. Саҳна нутқи кафедрасида...

— Ҳа, бўлди, бўлди. Раҳим пачағдами? Ўшанда ўқийсизми?

— Ҳа. Йўғ-е, пачағ эмас!

— Ман уни эркалаб пачағ дейман...

Буюк актёрнинг эркалаб айтган сўзлари, домламизнинг ҳақиқий санъаткор, ҳақиқий ўқитувчи эканлигидан далолат бўлса не ажаб?! Домла жуда сабр-тоқатли эдилар. Саҳнанинг муқаддаслигини ҳар дарсда эринмай такрорлардилар.

— Саҳнага самимий, оққўнгил билан, ўз ролингга пухта тайёрланиб чиқсанг, у сени бағрига олиб, шундай эркалаб, томошабинга тақдим этадики, йиллар ўтиб буни ўзинглар ҳам сезасизлар, — дердилар. — Агар саҳнага калондимоғлик билан, менсимай, пала-партиш, чиқсанг — оёғингни осмондан қилиб юборади. Буни ҳам йиллар ўтиб кўрасан, ҳис қиласан.

Домла театрда ўйнаган аксарият ролларимни кўрдилар. «Давлат болалари» спектаклида етим болани ўйнаганман. Спектакл охирида мени бағриларига босиб: «Сендан розиман, болам! Раҳмат, баракалла, баҳонг беш», дедилар кўзларида ёш билан. Домланинг йиғлаганларини биринчи бор кўриб, ғалати аҳволда қолдим. Кўп ўтмай дунёдан ўтдилар...

Мана, 23 йилдирки, театрда ранг-баранг роллар ижро этиб келяпман. Санъат институтида катта ўқитувчиман. Жуда кўп қийинчиликларга, ижодий муаммоларга дуч келаман. Бу, табиий, албатта... Ўшанда доим домламнинг ўгитлари ёрдам беради.

Боир ХОЛМИРЗАЕВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист

«Қўчқор сўйиш одатимиз бор» ликка бор эди-куя...

«Бизким, ўзбеклар...» деб номланувчи ғирт миллий ибора муаллифи, Ўзбекистон санъат арбоби Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг эътироз тарзидаги таклифини ҳайрат аралаш ҳаяжон билан ўқиб чиқдим. Ҳақиқатан ҳам меҳмон кутиб, меҳмон кузатишни «Бизким, ўзбеклар...»га чиқазган. Меҳмон кутиш одобини ҳам. Шулардан бири, шубҳасиз, меҳмоннинг пойқадамига қўй сўйиб кутиб олиш. Аслида, бу — қадимги авлодларимиздан қолган одат. Ота-боболаримиз эшонларни, тўраларни, умуман, азиз кишиларни шу йўсинда кутиб олганлар. Умуман, иззатли меҳмоннинг ҳурмати учун қўй сўйиш — миллий одатимиз. Кейинги йилларда бу урф сал сусайгандай бўлди-ёв, чамамда. Бунинг сабаби маълум...

Меҳмонни нон-туз билан кутиб олиш эса аслида рус князларидан қолган. Улар император жаноби олийларини шу йўсинда кутиб олганлар. Бу — подшога бўлган садоқат ҳамда фаровонлик белгиси ҳисобланган. Бу одат борабора халқаро аҳамият касб этмишдир. Бу урфнинг ҳеч қандай эриш томони йўқ. Фақат ва фақат яхшилик белгиси. Сабаби нон ҳам муқаддас, туз ҳам муқаддас. Нон ё тузнинг ўрнига шароб қўйилганда бошқа гап эди. Эндиги кунда, керак бўлса, иккала урф ҳам кўпчилик мамлакатларда, жумладан Ўзбекистонда ҳам расм тусига кирди.

Бир киши жон аямас оғайнисиникига меҳмон бўлиб келибди. Уй соҳиби ҳазиллашиб;

— Суюғидан бўлсинми, қуюғидан бўлсин; — деса, ҳалиги меҳмон; — Нима қозонларингиз биттами? — деган экан. Шунга ўхшаб нон-туз билан кутиб олинган меҳмонга қўй сўйилиши турган гап. Фақат нон-туз билан расмий меҳмон (лар) кутиб олинади.

Эзмалик бўлса ҳам жайдари бир мисол келтирай. Киндик қоним тўкилган муқаддас ошёним — Бахмалга борар бўлсам мен тушган уйда қўй сўйилади. Эртаси кундан бошлаб эса ёр-биродарлар навбати билан меҳмон қила бошлайдилар. Шу йўсин бир эмас, бир неча қўчқорнинг бошига етилади. Бу — тоғликларга хос одат. Энди Сирдарё адабиётининг отаси сифатида расмий равишда ё самолёт, ё вертолётда ўнлаб шогирдларим (ай ҳай!), бир неча тенгқур ҳамкасбларим, эски баёзларни тита берб куни кўзойнакка қолган рангпар адабиётшунослар, матбуот ходимлари, ҳай айтгандай, Сирдарё адабиётининг онаси билан борар бўлсам, шубҳасиз, бизни туман ҳокими, унинг катта-кичик муовинлари; овул оқсоқоллари, юзлаб меҳнат аҳли кутиб оларлар. Марғилоннинг куйдирмажон саккиз тепкилик хон атласларини кийган бўй қизлар таъзим-тавозе қилиб нон-туз билан иззат-икром кўрсатарлар. Сирдарё адабиётининг Отаси талтаймасдан, тантиқлик қилмасдан бир бурда нон билан туз тотишни бошлаб берган бўлади. Бу — энди қўчқор сўйилмайди деган гап эмас. Бу энди — калла-поча кетидан тандир кабоб келмайди деган гап эмас. Бу — энди шоҳона тўнлар кийдирилмайди деган гап эмас. Бу — энди қочса қутилиб, қувса етадиган арғумоқ миндирилмайди деган гап эмас. Бу мулозамат, бу марҳаматлар «Бизким, ўзбеклар...» учун кичик гап ҳам, катта гап ҳам эмас. Одатий бир ҳол. Хўш, бунинг нимаси ғайри табиий? Нимаси ғайри инсоний? Бу ерда ойнаи жаҳонда тўпиқчаларидан тортиб йўғон сонларигача; белворларидан тортиб сийнаи давронларигача бўлган «масофани» бутун элга кўз-кўз қилиб хониш қилувчи, хиром этувчи ойимчалар билан хонимчаларга ўхшаб ўзини бозорга солиш йўқ. Бу ерда халқимизнинг нафсониятига тегадиган биронта ортиқча дахмазанинг ўзи йўқ.

Алалхусус «Бизким, ўзбеклар...» меҳмон кутиб, меҳмонни кузатиш бобида ҳамиша ўрнак бўла келган халқмиз. Ҳатто «Чу!» деса орият учун отлар ҳам ўза келган халқмиз. «Бизким, ўзбеклар...» туркий қавмлар ичида табиатан меҳмоннавоз халқмиз. Ўша нон-туз билан кутиб олиш маросими табиатимизга ҳам, беклигимизга ҳам мос келади. Ҳеч қандай эриш томони йўқ!

Шунақа гаплар. Энди тойиб кетган ерим бўлса дўстлар турғазиб, тўғрилаб қўярлар. Ками бўлса тўлғазарлар. Қизишиб, қуюшқондан чиқиб кетган ерим бўлса, қулоғимни чўзиб қўярлар.

Тўра СУЛАЙМОН

Жаҳонгир МИРЗО чизган расмлар

АКС-САДО

"Нон, туз"га рози бўлинг..."

... Қўчқор сўйиш таомили қадимда энг иззатли меҳмонлар келгандагина амалда тадбиқ этилган. Иззатли меҳмонлар эса ойда, йилда эмас, мезбоннинг ҳаётида (фаолиятида) бирон-бир катта ўзгариш рўй берган чоғдагина ташриф буюрганлар. Мезбоннинг қўчқор сўйиб кутиб олмоғи эса "Сиз учун жон фидо" деган улуғ қадрият маъносини билдирган.

Ҳаёт деганимиз қадимги асл ўзанига тушиб олган экан, қадимда ҳам, ҳозирги мустақиллик кунларимизда ҳам кимгадир қўчқор сотиб олиш бир дона тухум нархичалик оғирлик қилмас, аммо кимларгадир бир дона тухум ҳам нақадар қадрли. Қадимий ҳикматларда айтилганидек:

Туя — минг танга, — мана минг танга!
Туя бир танга, — қани бир танга?

Ҳаёт деганлари турфа мулоҳазалар, гоҳида эса ечими топилгунича бутун бошли даврлар ўтиб кетгувчи, мураккабликларга тўла сирли жараён экан.

Истиқлолимиз эндигина ўн уч ёшга тўлибди, ажаб эмаски, бўлғусида қўчқор сўйиш пойгалари ҳам авж олиб кетса. Ахир, бунинг нимаси ёмон, фаровонлик белгиси-да.

Ёзувчимизга эриш туюлган нон, туз тутишга келсак, бу — давлат арбоблари бир-бирлари билан учрашишганида ҳурмат тариқасида намоён бўладиган удум, холос. Уйга келган меҳмонга бундай "фон" тадбиқ этилмайди. Имкониятида борини олдига тўкиб, кўнглини олади. Керак бўлса, пазандалигини кўрсатади. "Нон, тузингизга рози бўлинг" деган сўзнинг асл маъноси меҳмондорчиликдан мамнун бўлиб кетаётган меҳмоннинг самимиятга тўла қалб сўзи десак, янглишмаган бўламиз.

Сўзимни шоримиз Абдулла Ориповнинг бир шеъри билан тугатмоқчиман. Мен ушбу шеърни бундан ўттиз беш йиллар илгари Тошкентдаги Навоий кўчасида жойлашган Маданият вазирлигига кирганимда, "Деворий газета"дан кўчириб, ёдлаб олган эдим.

Ҳой йўловчи, бўлақол қўноқ,
Уйда борин кўрармиз баҳам.
Яна ўзинг биласан, бироқ —
Қош қорайди, узоқдир йўл ҳам.

Йўлчи қолар овулда, мезбон
Келтиради топган-тутганни.
Отамлашар сўнгра икковлон,
Ёдга олиб ўтган-кетганни.

Ҳорғин йўлчи ичар мудраб чой,
Чўзилади мезбон ҳам аста.
Тонгда йўлчи товуш қилар, ҳой...
Мен кетдим, қол, етар, шу басда.

Ажралишар улар ҳаттоки,
Исмларин сўрашмаслар ҳам.
Улар қайта учрашар балким,
Балки қайта учрашмаслар ҳам.

Турсун МУҲАММАД

Дунё— кенг...

«АЛКИМЁГАР»НИ СУРАТГА ОЛИШМОҚЧИ

Машҳур бразилиялик ёзувчи Пауло Коэлонинг «Алкимёгар» романи жаҳоннинг юздан ортиқ тилларига таржима қилинган ва адибга катта шуҳрат олиб келган. Дарвоқе, бу асар ўзбек тилига ҳам ўгирилиб, газета ва журналларда эълон этилди, алоҳида китоб ҳолида босилиб чиқди.

Яқинда матбуотда россиялик таниқли кинорежиссёр Никита Михалков Пауло Коэлонинг «Алкимёгар» романини экранлаштириш ҳуқуқини сотиб олгани ҳақидаги хабар берилди. Бу хабарнинг ҳақиқатга қанчалик яқинлиги ҳақида сўралганда, Н.Михалков шундай жавоб қилди:

— Экранлаштириш ҳуқуқини мен сотиб олганим йўқ, бироқ оғзаки келишувга эришганман. Мен Пауло Коэло билан учрашганимда, адиб ўзининг романи бўйича филм олиш ҳуқуқини фақат менга беришини айтди.

Маълум бўлишича, «Алкимёгар» романини экранга олиб чиқиш ҳуқуқини бундан йигирма йил олдин «Уорнер Бразес» голливуд студияси олган экан. Коэло асарини Н.Михалков экранлаштиришга қарор қилганини эшитган голливуд студияси россиялик режиссёр билан музокара олиб боришга тайёрлигини билдирган.

— Бироқ мен «2-Қуёшдан толиққанлар» филми устидаги ишни якунламай, янги лойиҳага қўл уролмайман, — деди Н.Михалков. — Бу филмнинг сценарийси ёзилган, тахминан, қишнинг охирларига бориб поёнига етаётган қиш манзараларининг суратини ола бошлаймиз.

ЙИГИРМА БИРИНЧИСИ

Инсонлар ҳаётида қандай воқеалар юз бермайди дейсиз. Туркиялик Баликесир шаҳрида истиқомат қиладиган фуқаро Маҳмуд Қоя олтмиш ёшида яна уйланди. Ажабланарли жойи шундаки, бу Маҳмуд оғанинг йигирма биринчи марта уйланиши.

Олтмиш ёшли куёв ниҳоят кутилган орзу-армонлари ушалганига, энди ҳаёти хотиржам ва хушбахт кечишига ишонч ҳосил қилган. Унинг йигирма биринчи жуфтиҳалоли Фотима сочлари тақимига тушган, келишган аёл. Қолаверса, келинпошша Маҳмудга бегона эмас — Фотима унинг ўн еттинчи хотини Белгиннинг туғишган синглиси. Маҳмуд Белгин билан ўн уч йил бахтли турмуш қуриб, уч нафар фарзанд кўришган эди.

Йигирма биринчи хотинидан Маҳмуд Қоя жуда мамнун. Чунки Фотиманинг оилавий ҳаётда тажрибаси мўл. У икки марта турмуш қурган, икки нафар фарзандни вояга етказган.

ФАОЛЛИК УМРНИ УЗАЙТИРАДИМИ?

Олимлар ўз тадқиқотларига таянган ҳолда бир овоздан эркакларнинг жинсий фаоллиги улар умрини узайтирадиган омил эканини таъкидлашади.

Полшада ўтказилган тадқиқотларда шов-шувли натижа қайд этилди. Полшаликларнинг жинсий фаолликлари олдинги йиллардагига қараганда ўн фоизга камайган. Тадқиқот давомида сўралганларнинг саксон фоизи ўз жуфтлари билан бирга бўлишни «ёқимсиз мажбурият» сифатида баҳолашган.

Медицина фанлари доктори, сексопотолог Габриэл Биличнинг эътироф этишича, бугунги кунда ўзларининг жинсий мойилликларидан шикоят қилиб, врачлар маслаҳатига мурожаат этаётган россияликлар орасида қирқ ёшдагилари ҳам талай.

Умуман, бундай аҳволни мутахассислар бозор иқтисоди шароити, рақобатнинг кучайиши, оғир психоэмоционал ҳолатлар таъсиридан, деб ҳисоблашади.

Жинсий фаоллик умрни узайтирадими, деган саволга машҳур кардиолог, академик Рафаэл Оганов ижобий жавоб бериб, бундай фаоллик кишини руҳий мувозанатда сақлашини, ўзига ишончини ошириб, оиладаги муомала-муносабатларнинг яхшиланишига хизмат қилишини таъкидлайди. Айниқса, юқори даражадаги бундай фаоллик асабий, стрессли ҳолатларга кучли ижобий таъсир кўрсатади, дейди олим.

Шведсиялик мутахассислар беш йил давомида бир юз йигирма саккиз нафар уйланган эркакларни изчил текшириб туришган. Тадқиқот натижаларига кўра, эрта ёшда жинсий фаоллигини йўқотган эркаклар орасида ўлим ҳолати юқори бўлиши тасдиқланган. Уэлсда олимлар ўн йил мобайнида қирқ беш ёшдан олтмиш тўққиз ёшгача бўлган 918 нафар эркак кишини кузатиб боришлари натижасида ҳам айнан юқоридаги хулосани қайд этишган.

— Афсуски, тўқсон фоиз эркакларимиз ўз вақтида мутахассисларга мурожаат қилишмайди. Бугунги медицинанинг эса уларга ёрдам берадиган имкониятлари етарли, — дейди Р.Оганов.

Қўчқор кўзинг бўлмаса ҳам қўчқор сўзинг бўлсин...

Яхши таклиф айтибди
Меҳмоннавоз жўрамиз.
Дўппини олиб қўйиб,
Майли, ўйлаб кўрамиз!

Меҳмонга қўчқор сўйиш,
Қадимий удум...дебди.
Кутилган-кутилмаган,
Меҳмонлар ғамин ебди.

Мен ҳам қўй бермоқчиман,
Меҳмон келса сўйишга.
Ҳаммаси ейилмас-ов
Қолганига тўйишга.

Балконимиз бўш эмас,
Боқсаммикан ё томда?!
Йўғ-э, рухсат беришмас,
Хўжайин кўп бу «дом»да!

Қачон меҳмон келар деб
Доим тўртдир кўзимиз.
Қўй-қўчқор сўймасак ҳам
Бордир қўчқор сўзимиз.

Ниятимиз шу доим:
Кўпайсин қўю қўзи.
«Таклиф»га тақриз битди
Ҳайратда Тўлан Қўзи!

Тўлан ТАБАССУМ

Меҳмон пойига поёндоз...

Таниқли адиб Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг ўзбекларда меҳмонларни нон ва туз тутиб кутиб олиш одати бўлмагани ва сулув бўйсира қизларни кўз-кўзлаш ориятли халқимиз менталитетига ётлиги тўғрисидаги фикрларини қўллаб-қувватлаймиз. Лекин, яна шуниси борки, газеталарда гўзал аёлларнинг суратларини чоп этмасликнинг сира иложи йўқ. Чунки ҳар қандай матбуот нашрини бундай лавҳалар безаши ҳеч кимга сир эмас.

Шунингдек, мақола муаллифининг қадимда ўзбеклар меҳмон шарафига қўчқор сўйишгани ҳақидаги мулоҳазалари аслида жўяли. Энг қадрли меҳмонлар пойига қўчқор сўйилган даврларда аждодларимиз чорвадор халқ бўлгани боис, қачонлардир бундай имкониятлар мавжуд бўлгандир. Лекин ҳозир ҳамма ҳам бундай илтифотни кўрсатолмайди.

Меҳмонларнинг уй эгалари билан хайр-хўшлашаётиб «Нон-тузингизга рози бўлинг» дейиши ёки «Фалон хонадоннинг тузини ичганман» дея эслаши, «Бир кун туз ичган жойингга қирқ кун салом бер» деган гапларнинг замирида жуда чуқур маъно бор. Яъни, бу — ўзбекнинг хонадони азиз меҳмон учун ҳамиша очиқ дастурхонли бўлганига ишорадир. Уйига таниш-нотаниш, етти ёт бегона ташриф буюрса ҳам, ўзбек аввало «келинг» дея кутиб олади ва, албатта, ичкарига таклиф этиб, кўрпача тўшайди, дуо қилиб, қаршисига дастурхон ёзади.

Халқимизнинг қадимий ва гўзал одатларидан бири — азиз меҳмон пойига поёндоз солиб кутиб олиш. Бу одатимиз бугунги кунда тўй-ҳашамлар, маросимларда сақланиб қолган. Чиллалик келин-куёвлар, чақалоқлар илк бор хонадонга кириб келишганларида улар пойига поёндоз солиб, устларидан сочқи — ширинлик, попук сочиш урфи ҳам давомийдир.

Азиз меҳмонларга дўппи кийдириш, елкасига тўн ёки чорси ташлаш, аёлларга атлас-кимхоб совға қилиб кутиб олиш ҳам мумкин.

Гулчеҳра МУҲАММАДЖОН

ЎЙНАБ ЁЗМА, ЎЙЛАБ ЁЗ!

«Ф.И.Ш.» НИМА?!

Яқинда иш билан каттагина муассасага киргандим, тўлдириш учун қўлимга қоғоз ("бланка") тутқазишди. "Хайрият, ўзбекча экан!" деб хурсанд бўлиб кўз ташлади-му ҳафсалам пир бўлди. Бошланишидаёқ катта-катта ҳарфлар билан "Ф.И.Ш". деб ёзиб қўйишибди.

"Фиш" нима? — сўрадим "бланка" берган ходимдан.

"Фиш" эмас, "Ф.И.Ш.", — деди у дона-дона қилиб.

— Хўп, ана, "Ф.И.Ш. Нима ўзи у? — такрор сўрадим мен.

— Зиёли кишига ўхшайсизу шуниям билмайсизми, — ажабланди у. — "Ф.И.Ш." бу — "фамилияси, исми, шарифи" деганида, ахир!

— "Шарифи" деган сўзнинг маъноси нима? — яна сўрадим мен.

— Ия, шуниям билмайсизми, — баттарроқ ажабланди у. — "Отчество"си дегани-ку, ахир...

Мен беш-олти дақиқа вақтимни сарфлаб араб тилидан кириб келган "шариф"нинг ўрис тилидан олинган "отчество"га мутлақо тўғри келмаслигини тушунтирдим.

— "Отчество" — "отец" сўзидан олинган бўлиб, ҳақиқатан ҳам отасини билдиради. Аммо "шариф" сўзи отаниям, бобониям, катта бобониям, умуман, наслни билдирмайди. Бу сўз шарафли, шарофатли деган маънони англатади. Ўтмишда боболаримиз шу қадар маданиятли бўлганларки, бир-бирларига қуруқдан-қуруқ "Исмингиз нима?" дейиш ўрнига назокат билан "Исми шарифингиз", яъни "шариф исмингиз, шарафли исмингиз нима?" деб мурожаат қилишган. Ана энди "Ф.И.Ш."ни ўқиб кўринг: "Фамилияси. Исми. Шарафли". Мазмун қани?

Ходим зийраккина экан, дарҳол тушунди. Аммо елкасини учириб:

— Фикрингиз тўғри-ку, лекин... барибир, ҳамма ёқда шундай ёзиляпти-да! — деб қўйди.

Ўша ходим айтганидек, ҳамма ерда шундай ёзилаяптими, йўқми — билмайман, аммо кўпгина жойларда, ҳатто баъзи мақомли идораларда ҳам шундай ёзилганидан хабарим бор. Ҳар бир сўзни билиб, ўрнида ишлатиш она тилимизга бўлган ҳурмат-эътиборнинг белгисидир.

Мухторали НОСИРОВ

Шерлок Холмс... Бўкада яшаган

(Ҳазил эмас)

Таниқли инглиз ёзувчиси Артур Конан Дойлнинг машҳур изқувар Шерлок Холмс ҳақидаги ҳикояларини ўқимаган ёки эшитмаган одам кам топилади. Фавқулодда истеъдод эгаси Холмснинг топқирлиги, зукколиги кишини ажаблантиради. Гарчанд, асарнинг тўқималигини билсанг-да, бу воқеаларнинг бўлганлигига ишонгинг келади. Ғарб мамлакатларида бундай асарларнинг машҳур қаҳрамонларига ҳатто ҳайкал қўйиш одатлари ҳам бор.

Ҳаётда бундай ноёб истеъдод эгалари камдан-кам учрайди. Англияда Шерлок Холмс образига прототип бўлган ҳаётий қаҳрамон бўлганми, йўқми, бундан бехабармиз, аммо Тошкент вилоятининг Бўка туманида моҳирликда Шерлок Холмсдан қолишмайдиган изчи бобо яшаб ўтган.

Ҳикоя қилишларича, Маматқул бобо асли қашқадарёлик бўлиб, Бешкент (ҳозирги Касби) туманида яшаган. Тақдир тақозоси билан улар Бўкага кўчиб келишган.

Урушдан кейинги йилларни кексалар яхши эслашади. Тирикчилик ўтказиш осон эмас. «Фалончининг уйини ўғри урибди, пистончининг сигирини ўғирлаб кетишибди...» деган гаплар кунда-кунора қулоққа чалиниб туради. Битта-яримтаси топилмаса, кўпчилиги йўқолган қўйи изсиз кетади.

Кексаларнинг айтишларича, тоби қочиб тўшакда ётиб қолган Маматқул бобо ғаройиб бир туш кўради. Тушида бир нуроний мўйсафид унинг олдига келиб, «Нега ётибсан, тур ўрнингдан, изчилик қил, йўқолган нарсаларни топиб бер», дейди. Бобо чўчиб уйғонади, кўрган тушидан ваҳимага тушади. Шу боис ҳам бу тўғрида ҳеч кимга оғиз очмайди. Аммо айни шу туши яна бир неча марта такрорлангач, бошқа иложи қолмайди. Унинг изчилиги шундай бошланади. Энг қизиғи, дастлабки уринишиёқ муваффақиятли бўлади. Икки маҳалла нарида турадиган бева аёлнинг икки бош қўйини бутун қишлоқ бир ҳафта ахтаришади, аммо топа олишмайди. Маматқул бобо қўй эгаларини қўшни туманнинг мол бозорига йўллайди ва ўша ерда ўғрилар қўлга олинади.

Шундан кейин бировнинг сигири, эчкиси, оти топилади. Қишлоқ омборхонасини тешиб, анча-мунча озиқ-овқат маҳсулотларини гумдон қилган ноинсофларнинг номлари аниқланади. Ва, гап гапга уланиб, изчи бобонинг довруғи чор атрофга ёйилиб кетади.

Туман милициясининг ходимлари бобонинг олдига келиб, уни аввалига сўроқ қилгандай бўлишади, кейин «Ҳаммани лақиллатиб юрибсиз, бунинг учун тегишли жойда жавоб берасиз», дея дўқ ҳам уришади. Бобо уларга ҳеч нима демайди. Айни уларнинг олдида навбатдаги ўғриликни фош этади. Шундан кейин, ходимлар, бошлиқлари билан маслаҳатлашиб, бобони синаб кўрмоқчи бўладилар. Бунинг учун эса колхоз омборидаги молларнинг бир қисмини атайлаб бир жойга яшириб қўйишади ва бобони чақириб келиб, унга «Қани, қўлингиздан келса, йўқолган нарсаларни топиб беринг-чи» дейишади. Изчи бобо ходимларга яхшилаб тикилади, кўзини юмиб узоқ ўйланиб қолади ва, кутилмаганда «Омборни ўзларинг ўмаргансанлар» дейди.

Изчи Маматқул бобо тўғрисидаги бу маълумотларни таҳририятимизга меҳнат фахрийси Аҳмаджон ака Эргашев олиб келди. Узоқ йиллар муаллимлик қилган Аҳмаджон ака Шайдо тахаллуси билан шеърлар ҳам машқ қилиб туради, «Дил рози» сарлавҳали тўплами нашр этилган.

У кишининг қаламига мансуб ғазаллардан бирида шундай сатрлар бор:

Ким қилса элга хизмат, савоблигини билдим,
Яхшиликка яхшилик — жавоблигини билдим.

Кўп инсонларга яхшилик қилиб, умрини беҳуда ўтказмаган Маматқул изчи тўғрисидаги маълумотлар билан бирга Аҳмаджон ака бир папка қўшимча ҳужжатлар ҳам олиб келибди. Танишиб чиқдик — урушдан кейинги йилларда турли-туман хўжаликлар, идора ва ташкилотлар раҳбарлари томонидан берилган элликдан ортиқ «Справка»лар: «Берилди ушбу справка фалончигаким, у фалон йилнинг фалон ойи, фалон числосида фалончининг йўқолган сигирини (қўйини, молини...) топиб берди. Ушбуни тасдиқлайман. Имзо. Муҳр...»

Маматқул бободан Фозила ва Чўмил исмли икки нафар қиз қолган. Улар ҳозир ҳам туғилиб ўсган жойларида невараю чеваралари билан яшаб келишмоқда. Уларнинг қўлида оталарига турли идоралар томонидан берилган ташаккурномалар ҳанузгача сақланади...

Гоҳо Маматқул бобони эслаб туришга тўғри келади. Кимнингдир бир нимаси йўқолса, «Эҳ, ўзимизнинг Шерлок Холмс бўлганидами...» деб хотираларга тушиб қолишади.

М.АҲМЕДОВ

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси Ўзбекистон халқ ёзувчиси Пиримқул Қодировга укаси, кимё фанлари доктори, профессор **Искандар ҚОДИРОВнинг** вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик изҳор қилади.

"Ўзбекнаво" эстрада бирлашмаси ва "Туркистон" концерт саройи жамоалари концерт саройининг ташкилий ишлар бўйича бўлим бошлиғи **Қодиржон СОДИҚОВнинг** вафот этганлиги муносабати билан марҳумнинг оила аъзоларига чуқур таъзия изҳор этади.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ВА СПОРТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: "ШАРҚ" НАШРИЁТ-МАТБАА АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
ҲОМИЙ: "МАТБУОТ ТАРҚАТУВЧИ" АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

O'zbekiston adabiyoti va san'ati

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона — 133-52-91, котибият — 136-56-48
Танқид ва адабиётшунослик бўлими: 136-56-50
Ижтимоий ҳаёт бўлими: 133-49-93
Санъат бўлими: 136-56-48
Назм ва наср бўлими: 133-49-93

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди.
Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи — Фарҳод МАҲКАМОВ
Саҳифаловчи — Шоҳруҳ ҚОСИМОВ

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахонаси.
Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй
Босишга топшириш вақти — 20.00. Босишга топширилди —

Газета Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 058-рақам билан рўйхатга олинган. Буюртма Г — 158. Ҳажми — 5 босма табоқ. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 3 4 5 6

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ. СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН